

LIETUVOS

BAJORAS

1996

2

LIETUVOS BAJORŲ KARALIŠKOJI SĄJUNGA

ŠIAME NUMERYJE:

ŽVILGSNIS Į ATEITĮ
2

MŪSŲ STIPRYBĖ
4

LIETUVOS PARKAI
8

SODYBA – DVASIOS
RAIŠKA
12

IŠ LIETUVOS
BAJORŲ
DRAUGIJOS
ISTORIJS
15

VACYS REIMERIS:
GENTIMEDŽIO
TEMA
16

HERALDIKA
18

LIETUVOS KARO
MOKYKLOS XVIII a.
26

*Sveikiname Lietuvos Bajorų
Karališkosios Sąjungos seimo -
suvažiavimo dalyvius!
Kūrybingo darbo vardan
Lietuvos!*

Redakcinė kolegija

Steponas EITMINAVIČIUS
Danielius MICKEVIČIUS
Jonas SIDARAVIČIUS
Jonas STARKUS
Jonas STAŠINSKAS

Redaktorius

Danielius MICKEVIČIUS

Dailininkas

Romas DUBONIS

Tekstus surinko

Lina MASALSKYTĖ

Maketavo

Jevgenija MIESČIONAITIENĖ

Išleido leidykla DANIELIUS, SL 40
Tel. 744 211, Antakalnio 52, Vilnius, Ad 851
Spausdino BSPB spaustuvė. Užs. Nr. 124a

Pirmajame viršelio puslapyje: Jono Sidaravičiaus paveikslas "Vytautas Didysis"

Jonas STANKUS

ŽVILGSNIS Į ATEITĮ

Nuo Lietuvos Bajorų Karališkosios Sąjungos atsikūrimo praėjo vos pusantros metų. Jei pradžioje šios visuomeninės organizacijos atsiradimas Lietuvoje buvo sutiktas su atsarga, o kai kurios visuomenės dalys su priešišku, tai šiuo metu mūsų sąjunga ir jos veikla daugelio Lietuvos piliečių sutinkama palankiai, o cėlė organizacijų, kolektyvų bei meno, mokslo, literatūros ir informacijos atstovų noriai su mūsų sąjunga bendradarbiauja.

Vis dažniau bajorų palikuoniai, ne mūsų sąjungos nariai, oficialių progų, švenčių metu ir bendradarbiaudami su spauda pabrėžia savo bajorišką kilmę pvz., poetė Violeta Palčinskaitė savo garbingo jubiliejaus proga, rašytojas Sirijos Gira, Beata Monstavičius Soriano iš Ispanijos - Madrido Karališkosios muzikos akademijos profesorė ir kt.

Be to, bajorų sąjunga sustiprėjo, padaugėjo mūsų sąjungos narių ir Lietuvos vietų susibūrė gausios kraštų bajorų organizacijos: Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaurių, Telšių, Ukmergės ir Vilniaus.

Plačiai po Lietuvą ir platų pasaulį pasklido mūsų žurnalo "Lietuvos bajoras" pirmas numeris ir apie jį gavome gerų atsiliepimų.

Turime mūsų sąjungos narių ir rėmėjų įvairiose Europos šalyse, Šiaurės ir Pietų Amerikoje, Kanadoje, Australijoje ir Naujoje Zelandijoje.

Palaikome draugiškus ryšius su devyniomis panašiomis organizacijomis Europoje ir Amerikoje. Esame nariai "The Federation of East European Family History Societies".

Mūsų sąjunga yra visiškai susiformavusi ir pajėgi vykdyti pagrindinius uždavinius, numatytus Lietuvos Bajorų Karališkosios Sąjungos Statute: skatinti tautinį ir valstybinį mūsų piliečių atsakingumą, gerbti mūsų valstybės istorinę praeitį, rūpintis savo kalba, gentimi ir kt.

Tautinis ir valstybinis auklėjimas mūsų laikais ypač svarbus, nes ilgus dešimtmečius trukęs sovietinis valdymas pažeidė pagrindinius moralės principus bei pagarbą savo gimtajam kraštui, jo praečiai, kultūrai, kalbai. Tik prisiminkime visišką mūsų krašto istorijos ir kultūros nesupratimą, kai architektūros, landšafto paminklai buvo nedovanotinai apleisti ir tiesiog barbariškai sugriauti, suarti piliakalniai, archeologijos paminklai, sunaikintos sodybos.

Pirmiausiai turime susirūpinti savo bajorų sąjungos vaikais ir per juos veikti į kitą jaunimą, o ypač į mokyklų vaikus, nes čia dedami tautos nario, valstybės piliečio moraliniai pagrindai.

Turime su visa energija ir atsakomybe organizuoti šeštadienines mokyklas bajorų vaikams, kur tik yra didesnės bajorų organizacijos ir perduokime jiems ką turime geriausio.

Mes turime atrasti formas ir būdų padėti švietimo reformatoriams suprasti, kad mokyklos darbe mokymo mechanizmas nėra svarbiausia. Daug svarbiau mokytojo asmenybė, jo išsilavinimas, intelektas, kaip jis supranta ir myli vaikus, kaip jis atsidavęs savo valstybei.

Dėl mokytojo asmenybės sumenkinimo, materialaus nuskurdimo ir toliau mūsų mokyklos lieka bedvasės. Pradinėse, vidurinėse ir aukštesiose mokyklose per mažai rūpinamasi dvasinės kultūros ugdymu, inteligentiškos asmenybės formavimu.

Visų mokslo žinių perteikimas turėtų būti taip subordinuotas, kad padėtų ugdyti vaiko ir jaunuolio tautinę savimone, kad asmenybės ugdymas kartu su savo krašto piliečio charakterio formavimu eitų.

Tam auklėjimui turi didelės reikšmės savo valstybės praeities ir dabarties pažinimas. Niekas negali įsigyti pilietinio sąmoningumo nesusipažinęs su savo krašto istorija, neįsigilinęs į krašto kultūros susidarymą, nenusimanąs apie savo tautos, krašto ir valstybės padėtį ekonominiu ir politiniu atžvilgiu.

Šioje srityje mūsų laukia dideli darbai Vilniaus krašto mokyklose. Čia tinka visos humaniškos ir demokratinės darbo formos: organizavimas istorinių tematinų vakarų, mūsų kalbos kultūros pamokų ir kt.

Klaipėdos ir Kauno kraštų bajorų organizacijos galėtų šefuoti Karaliaučiaus krašto lietuvių mokyklas, darželius. Čia daug gali padėti mūsų sąjungos nariai istorikai, kalbos ir literatūros mokytojai, dailės ir muzikos dėstytojai.

Jei mes bent kiek prisidėsime prie mūsų vaikų ir jaunimo auklėjimo bent vienoje mokykloje ar darželyje, tai bus daug daugiau nei visos mūsų patriotinės kalbos.

Reikėtų prie šio darbo pritraukti mūsų sąjungos jaunimą, gal jis pasiūlytų labiau šiuolaikiškas ir suprantamesnes auklėjamojo darbo formas.

Didžiulis mūsų darbas laukia peržiūrint kai kuriuos istorinius teiginius. Vienas iš svarbiausių ir būtinų peržiūrėti klausimų yra mūsų kultūros istorija.

Prasidėjus Lietuvos tautiniam atgimimui XIX amžiuje ir po priedanga priešinimosi lenkiškumui, buvo atmestas viskas, kas buvo daroma ir kuriama po Vytauto Didžiojo mirties.

Buvo pamirštas dvarų menas, muzika, architektūra, parkai, literatūra ir kt.

Pradėta kurti kaimo ir šiaudinių pastogių Lietuva ir dėl to prigijo teiginys, kad Lietuvos kultūros istorijai nežymiai daugiau kaip šimtas metų ir neturi senų istorinių ištakų.

Suprantama, kad šitoks mūsų kultūros istorijos vertinimas buvo palankus Carinės Rusijos politikai ir priimtinas sovietiniams ideologams. Sovietiniai valdininkai galėjo jaustis mūsų mokytojais ir kultūros nešėjais. Sovietinė

Rusija, galima skaityti, pasiekė tai, ko nepajėgė carinė, inkorporavo visas Lietuvos gyvenimo sritis, visus visuomenės sluoksnius į savo erdvę, net savo mąstyseną primetė. Dėl to, kai kurie mūsų kultūros ir mokslo veikėjai įtikėjo, kad dėka sovietinės santvarkos ir rusų kalbos atsivėrė galimybės patekti į platų pasaulį. Pradėjo rašyti rusiškai mokslinius straipsnius, monografijas ir organizuoti įvairias konferencijas rusų kalba, tikintis, kad greičiau pasieksime tarptautines aukštumas. Deja...

Atstatydami tiesą šioje srityje, mes turime visas galimybes parodyti savo protėvių bajorų indėlį į mūsų kultūrą ir kad mūsų kultūros istorija siekia daug šimtmečių ir ji apima visas kultūros sritis. Pirmiausiai reikėtų pradėti kalbėti apie muzikinę ir teatro kultūrą, kaip labiausiai suprantamą ir išraiškia.

Tarpukario Lietuvoje ir tuo labiau sovietiniais laikais mažai buvo kalbama apie bažnytinę ir dvaruose puoselėtą muziką. Vilniaus Didžiojo kunigaikščio rūmuose vykusį kultūrinį gyvenimą, Vilniaus universiteto teatrinę veiklą ir kt.

Mažai kas žino kaip skamba ir kokias emocijas sukelia XVI a. nežinomo kompozitoriaus sukurta Gedulinga giesmė prie karalienės Barbaros karsto, kad Vilniaus Akademijos studentai bajoraičiai per universiteto šventes ir įvairias iškilmes organizuodavo eisenas ir vaidinimus "Palemonia inventus" ir "Gediminia inventus", kuriuose rodydavo, kaip augo ir šakojosi iš Palemono mito išaugęs Lietuvos didžiųjų kunigaikščių genealoginis medis. Kiek mažai žinome apie Lietuvos bajorų dvarų muzikinį gyvenimą, apie Lietuvos bažnyčių chorinę veiklą.

Kad Lietuvoje muzikinis ir teatro gyvenimas buvo aktyvus rodo jau 1667 m. Vilniuje buvo išleistas pirmas muzikos teorijos veikalas "Ars et maxis musica" parašytas žemaičio bajoro Žygimanto Liauksmino, Vilniaus universiteto profesoriaus.

Mes savo sąjungos narių tarpe turime muzikų, kompozitorių, teatro ir kitų meno šakų atstovų ir pasikvietę muzikos atlikėjus galime organizuoti senos muzikos vakarus - aptarimus pagal temas: dvarų, senojo Vilniaus universiteto ir bažnyčių muzikinė veikla ir jos istorija bei ryšiai su šiuolaikine muzikine kultūra.

O kiek daug rašytinės įvairaus žanro literatūros lotynų, lenkų, gudų ir kitomis kalbomis apie LDK valstybę, jos karo vadų žygdarbius, papročius ir kt. Daug temų gali būti apie senųjų bažnyčių ir dvarų architektūrą, to laiko amžininkų portretą, nuostabius parkus ir kt.

Šioje srityje didžiules galimybes parodant bajorų vaidmenį Lietuvos kultūros istorijos tęstinume turi mūsų istorikai, architektai, paminklosaugininkai, humanitarai ir kt.

Jonas SIDARAVIČIUS

MŪSŲ STIPRYBĖ IR MŪSŲ BĖDOS

Lietuvos bajorų sąjunga, kad ir iš to nedidelio laiko nuotolio, jau gali šį bei tą apie savo egzistavimą ir reikalingumą pasakyti, gali pabandyti apžvelgti ir įvertinti tuos sunkumus, su kuriais teko susidurti, kaip teko patirti visuomenės dėmesį ir priešiškumą. Lietuvos bajorijos veikla, šiuomet įvairiai vertinama, dažniau kritikuojama, rečiau giriama, bet nepaneigiama. Nickas nesistengia nuncigti tamsių mūsų bajorijos gyvenimo dėmių, tačiau negalima apieiti ir šviesuolių, talentingų, drąsių bajorų, davusių daug naudos ir garbės Lietuvai. Beje, kaip visada esti gyvenime, tamsiosios dėmės yra geriausiai matomos, greičiausiai priimamos, maloniausia apie jas kalbėti.

Kaip ten bebūtų paistoma, rašoma ar šnekama, Lietuvos bajorų sąjunga grynai istorinė-kultūrinė-švietėjiška organizacija, daugiausia besidominti garbės sąvokos atstatymo ir atminties išsaugojimo reikalais. Tie tikslai yra nušviesti Lietuvos bajorų sąjungos statute. Seni ir šventi Lietuvos bajorijos dalykai, kuriais taip didžiavosi anų laikų Lietuvos bajorai, kaip giminės grynumas ir herbo garsumas, yra gražūs praeities relikvai, šiuo metu brangūs tik palikuoniui. Juk gražu, kuomet galima tiksliai atstatyti kelių šimtmečių senumo savos giminės istoriją, sužinoti apie savo prosenelių darbus, ne tik apie jų paklydimus, bet ir didžiai garbingus dalykus, kovas už Lietuvos laisvę, trėmimus, kalėjimus, dvarų konfiskavimus, kilmingų vardų atėmimus ir t.t. Benc gražiausias ir kilniausias dalykas yra jų prisiminimas, jų atminties pagerbimas, padarytų darbų įvertinimas, amžinų poilsio vietų suradimas ir įvertinimas.

Atrodytų, gražūs ir kilnūs šiuolaikinės bajorijos siekliai, kodėl jie gali būti smerktini, kodėl iš jų tyčiojamasi? Čia pasiteisinimui tektų prisiminti neseniai pasibaigusį sovietmetį. Kaip tais laikais buvo žiūrima į kilmingumo klausimus, į prosenelių pagerbimą, visi gerai žinome, puikiai prisimename. Tautų istorija turėjo prasidėti nuo keturiasdešimtųjų, - visa ankstesnė nurašyta, kaip prievartos, išnaudojimo reliktas. Tokiu mąstymu buvo užaugintos ir išauklėtos dvi žmonių kartos. Ar gali žmogus greitai pėrtvarkyti savo mąstymą apie praeitį, sugebėti ją vertinti, jeigu dešimtmečiais jam buvo kalama į galvą, kad tos praeities nėra. Todėl taip sklandžiai spaudos puslapiuose ir liejasi tas tarybinis palikimas, ta nepagarba, neapykanta visam, kas sena, kilnu, tikra, tautiška.

Palyginimui reikėtų pasitelkti pavyzdžių, kaip į panašią bajorystės problemą žiūrima kitose šalyse. Šito ir lyginti neverta, - į kilmingumo reikalus visame pasaulyje žiūrima su didele pagarba, nekalbant jau apie monarchines valstybes. Pavyzdžiui Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje turimas kilmingas titulas įrašomas į pasą, juo pastoviai naudojama gyvenime, jam visada reiškia priderama pagarba. Kol kas

galima tikrai pasvajoti apie vakarietišką bajorijos judėjimą, kur nuo mažumės mokoma gerbti kilmingumą, gerbti savo tautos praeitį, kokia sudėtinga ir prieštaringa ji bebūtų, kur leidžiamos atskirų giminių knygos, organizuojamos giminių šventės, herbo šventės, lankomos ir saugojamos garsiu protėvių gyvenimo vietos, prižiūrimi kapai ir t.t.

Sugretinę savo padėtį su analogiškėmis, visą laiką puoselėjamos kilmingumo tradicijomis vakaruose, stebime savo ribotumą, menkumą, atsilikimą, kaitiname aplinką, kurioje gyvename, kuri dažnai mūsų nesupranta. Ar verta dėl to pernelyg nusiminti, į viską numoti ranka, ar verta kreipti dėmesį į patyčias spaudoje? Joku būdu! Mes liksim įsitikinę, kad ir kokios negandos beužkluptų Lietuvos bajorų organizaciją, ji gyvuos ir stiprės. Pagrindinis mūsų stiprybės laidas yra ta garbinga tautos praeitis ir senosios bajorijos tradicijos, siekiančios Lietuvos galybės laikus, atminimo išsaugojimas ir pagarba istorijai, peržiūrimai ir naujai įvertinamai. Lietuvos bajorai žino, kad reikia dirbti daug, reikia plūsti ir bendram organizacijos labui, ir sau individualiai. Tai gražus, reikalingas ir garbingas darbas. Tų senųjų tradicijų skatinami, Lietuvos bajorai dar turės daug padirbėti, kad sukurtų stiprią, garbingą organizaciją, galinčią garsiai kalbėti ir tvirtai stovėti Lietuvos kultūriname gyvenime. Ji turės iškilti aukščiau visų partijų ir judėjimų, aukščiau proginių politinių rietenų, privalės turėti aukštus tikslus ir sugebės juos įgyvendinti. Ta jėga, galinti pastatyti Lietuvos bajoriją į prideramą vietą visuomenėje, yra kiekvieno likro bajoro širdyje, per visą ilgą sovietmetį išsaugojusio šventą protėvių atminimą ir pagarbą šlovingai Lietuvos istorijai, ji viso pasaulio bajorijos gyvenime ir veikloje.

Kodėl tik galėsime tokiais tapti, negi tokiais nesame dabar? Deja, nesame. Gražus herbas, gerai sutvarkyti bajorystės atstatymo dokumentai, įteiktas Bajorystės pripažinimo aktas dar neapsprendžia bajoro. O kas mūsų viduje? Kaip atgaivinti tuos tikruosius bajorystės principus savo širdyje? Kaip taikyti juos gyvenime? Prisipažinkime, kaip dvasiškai mes buvome nualinoti per sovietmetį, ar galima greitai tokius dalykus atstatyti? Viename pokalbyje teko išgirsti minčių, kad mes esame sovietiskai užprogramuoti, mūsų pastangos kitaip mąstyti yra tik netikusi vaidyba, o besistengdami būti naujais atrodomė juokingi. Čia daug tiesos.

Čia nejučiomis tenka prisiminti tas nuotaikas, kurios vyravo bajorų sąjungos kūrimosi pradžioje, iniciatyvinėje grupėje. Atrodė, kad būsime broliai, dirbsime vienas kitą paremdami, stiprinsime sąjungą visais galimais būdais, nešdami po kruopelytę į vieną bendrą reikalą aruodą. Daugelis gražių dalykų taip ir liko svajonėmis.

Žinoma, neįmanoma šiuo metu Lietuvos bajorų sąjungai atsiliiepti ir kiti dalykai, kaip nusižengimas kai kurioms šimtamečioms bajorystės tradicijoms, ne visai apgalvoti ir pasverti, megejika, anemizuoti ir suvažiavimo patvirtinti Bajorų statuto punktai. Dvieju darbo metų praktika parodė, kad tos neapgalvotos spragos daug pakenkė sąjungos tvirtėjimui. Tenka vėlgi, kad antrasis Bajorų sąjungos suvažiavimas tas klaidas ištaisys.

S. EITMINAVIČIUS

SIEKIAI IR DARBAI

Praėjo tik dveji metai kaip atsikūrė Lietuvos Bajorų Sąjunga, pratęsdamą 1928-1940 m. buvusios Lietuvos Bajorų draugijos veiklą. Lietuvos Bajorų Sąjunga šiandien jungia Klaipėdos, Telšių, Šiaulių, Panevėžio, Kauno ir Vilniaus kraštų padalinius ir organizacijas. Dviejų metų laikotarpis yra labai trumpas, kad pilnumoje susiformuotų organizacija su visomis savo struktūromis bei aiškiomis veiklos kryptimis, todėl ir pirmieji žingsniai buvo ne visuomet tvirti, aiškūs ir tiesūs. Be abejo, didžiąja dalimi tą nulėmė ir nebuvimas vieningos, konkrečios veiklos programos konsoliduojančios visų kraštų darbą. Atkuriamojo suvažiavimo metu priimtos programinės tezės toliau nevystomos ir nekonkretizuojamos liko teoriniu nesamos programos pagrindais.

Iki šiol dar ne visai aišku kokia organizacija bus Lietuvos Bajorų sąjunga - atvira ar uždara? Šiandieninių įvykių fone, esant gan dideliame tautos dvasiniame nuosmukiui, pastoviai stimuliuojamam beprasmiškos, ciniškai atviros partijų tarpusavio kovos dėl valdžios, prisidengiant neaiškiu, savanaudišku patriotizmu, iškeliant partijos bei savus interesus aukščiau Lietuvos interesų, Lietuvos Bajorų sąjunga turėtų būti pusiau uždara visuomeninė kultūrinė organizacija. Lietuvai labai reikalingos aiškos, stiprios, kryptingos visuomeninės organizacijos, galinčios formuoti moraliai tvirtus, politiškai subrendusius ir aktyvius Lietuvos piliečius, sugebančius spręsti kaip valstybinius klausimus, taip ir savas problemas. Visuomeninių organizacijų vaidmuo, formuojant demokratijos principus artimiausioje ateityje turėtų išryškėti dar labiau, nes jose yra sukauptas ir pagrindinis tautos intelektualinis potencialas. Lietuvos ateitis didžiąja dalimi gali priklausyti nuo visuomeninių organizacijų veiklos pobūdžio. Todėl Bajorų sąjungos atvira visuomeninė veikla turėtų apspręsti Lietuvos tautiniai-valstybiniai interesai, o uždara narystės charakterį - istorinės tradicijos.

Vilniaus krašto bajorų organizacijoje buvo bandoma spręsti programinius klausimus, realizuojant juos gyvenime. Priimta artimiausio laikmečio programinė tezė: "Siekti tautos dvasingumo, puoselėti tautines tradicijas, kultūrą, ugdyti patriotizmą, ginti istorines tiesas ir Lietuvos valstybingumą". Ši programinė tezė aiškiai nusako pagrindines veiklos kryptis: švietėjišką, kultūrinę ir istorinę. To realizavimui buvo formuojamos atitinkamos komisijos, užsiiminėjančios konkrečia veikla. Analogiška, kryptinga veiklos programa galėtų būti taikoma visos Bajorų sąjungos mastu.

Bajorų sąjunga neturėtų dalyvauti politikoje tiesiogine prasme. Tačiau pasirinktos mūsų kryptys - istorinė, švietėjiška ir netgi kultūrinė turės vienokią ar kitokią politinį atspalvį. Nebijokime to, juk visas mūsų gyvenimas, kaip ir pracityje taip ir dabar yra susiję su politika. Bajorija turėtų aktyviau įsijungti į Lietuvos valstybės atkuriamąjį darbą ne tik kaip pavieniai asmenys, bet ir kaip organizacija. Reikia neužmiršti, kad mūsų protėviai vadovaujami Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių buvo sukūrę vieną didžiausių valstybių Europoje ir ją valdė. Lietuva, kaip savarankiška valstybė išliko iki 1795 m. - paskutiniojo padalinimo. Šiandieną įvairiai komentuojama bajorų veikla pracityje ypač marksistų, siekiant juos apšmeižti ir sukompromituoti. Istoriniai faktai liudija ką kitą - net tais sunkiais 1791 m., kada Varšuva paskutinį kartą bandė padaryti Lietuvą sudėtine Lenkijos karalystės dalimi (kalbama apie 1791.05.03 Varšuvos konstituciją), patriotiškai nusiteikę Lietuvos bajorai neieško to įgyvendinti: vėliau ne vienas jų tapo 1794 m. Varšuvos provokacijos aukomis - tai DLK etmonas S. Kosakovskis, plk. I. Šveikauskis, tarėjas J. Rudnickis, Vilniaus vyskupas J. Masalskis, koadjutorius J. Kosakauskis, ir daugelis kitų. Šiandien laikmetis ir sampratos yra kitos, bet bajorų turimas didžiulis genealoginis - intelektualinis potencialas turi būti panaudotas Lietuvos labui. Bajorai turėtų dalyvauti visose valstybės valdymo institucijose. Formos gali būti įvairios.

Mūsų siekių ir tikslų įgyvendinimui būtina reikalingi politiniai svertai: seimas, vyriausybė ir kt. Juose bajorai turėtų dalyvauti. Tai įgyvendinti galima būtų keliais būdais:

1. Siekti savo idėjų ir tikslų įgyvendinimo bajorų, esančių kitose politinėse partijose ir dalyvaujančių valstybės valdymo institucijose, pagaiba.

2. Siekti pakeisti seimo bei savivaldybių rinkimo įstatymus taip, kad kandidatus į šias institucijas turėtų teisę siūlyti kaip politinės partijos taip ir visuomeninės organizacijos, tuo labiau, kad mūsų samprata Lietuvos ateitis daugiau priklausys nuo visuomeninių organizacijų, o ne politinių partijų. Renkamos turi būti asmenybės, o ne sąrašai. Laikas pereiti nuo mums 50 metų skiepytos kolektyvinės atsakomybės prie asmeninės, pagrįstos pilietinių pareigų pripažinimo ir jų sąžiningo vykdymo, moralinės sampratos.

3. Esant reikalui, įkurti politinę partiją remiamą Lietuvos Bajorų sąjungos, kuri padėtų įgyvendinti mūsų siekius ir idėjas, kuriant laisvą, nepriklausomą, demokratinę Lietuvą.

Baigdamas norėčiau dar kartą priminti, kad Bajorų sąjunga turi būti visuomeninė istorinė-kultūrinė organizacija, stovinti aukščiau visų politinių partijų ir jų rietenų.

Vilniaus krašto bajorai sutinka Naujuosius Metus.
Susitikimas su prof. V.Černiumi po diskusijos Kauno 'sekmadieniniame
licejuje.
Lietuvos bajorus priima Lietuvos pasiuntinys Lenkijoje A.Valionis.
Lietuvos bajorai Krokuvoje.

S. JONAITIS

LIETUVOS BAJORAI LENKIJJOJE

Glaudūs kultūriniai, ekonominiai bei politiniai ryšiai ilgus šimtmečius siejo Lietuvos ir Lenkijos valstybes. Tie saitų likučiai jaučiami ir šiandieną, nors jau daug metų abi šalys yra politiškai ir ekonomiškai atsiskyrusios. Lietuvos ir Lenkijos politinės unijos, Jogailos ir kitų valdovų veikla įvairių laikų istorikų buvo interpretuojama labai nevienodai; kartais tendencingai, vienok to ilgalaikio susijungimo padarinių paneigti neįmanoma.

Lietuvos bajorijos istorija tampa ryšiai su Lenkijos bajorijos judėjimu. Pakanka prisiminti 1413 metų Horodlės uniją, Lietuvos bajorams suteiktus lenkų didikų herbus, apžvelgti kitus luominius aktus bei privilegijas, ir tie ryšiai tampa akivaizdūs ir neginčytini. Žinoma, slenkant amžiams tie bajorystės luominiai ryšiai susilpnėdavo, kartais sustiprėdavo, tačiau neišnyko, o daugelis liko iki šiol.

Siekiant susipažinti su šiuolaikiniu Lenkijos bajorijos gyvenimu bei aplankyti Lenkijos teritorijoje esančias vietas, taipogi brangias ir Lietuvai, Lietuvos bajorų sąjungos senato narių grupė 1995 m. spalio 5-9 d. lankėsi Lenkijoje. Išvykos programa žadėjo būti turtinga ir įdomi, - Varšuva, Krokuvė, Malborkas, Žalgirio mūšio laukas. Ją pavyko sėkmingai įgyvendinti. Nuvažiavus į Varšuvą, įvyko malonus susitikimas su Lietuvos Respublikos pasiuntiniu Lenkijoje Antanu Valioniu bei generaliniu konsulu Šarūnu Adomavičiumi. Buvo pasidalinta mintimis, aprodytos patalpos, pasirašyta svečių garbės knygoje. Po šito sekė planuotas susitikimas su Lenkijos bajorijos atstovais. Betgi buvome kiek nustebinti, sužinoję, kad Lenkijoje iki šiol Lietuvai analogiškos bajorų organizacijos dar nėra, - ji tik kuriasi. Mūsų delegaciją priėmė jau susikūrusi panaši sąjunga, - Lenkijos žemvaldžių draugija. Tai stipri organizacija, siekianti pilnutinio nuosavybės atstatymo, turinti savo skyrius daugelyje Lenkijos vietovių. Šios draugijos vadovas p. A. Šlaskis susitikime detaliai papasakojo apie Lenkijos žemvaldžių problemas, palietė Lenkijos bajorijos reikalus, domėjosi mūsų bajorų sąjungos klausimais. Lietuvos bajorų vadas p. J. Stankus papasakojo šeiminiškams apie Lietuvos bajorų organizacijos veiklą, apie laimėjimus ir pasitaikančius sunkumus. Kalbėjo ir daugiau šeiminiškų bei svečių, buvo pasikeista suvenyrais. Susitikimas Varšuvoje visiems paliko gerą, malonų įspūdį, jis buvo nuoširdus ir geranoriškas. Po tokio pabendraavimo Lietuvos bajorų delegacija aplankė Karališkąją pilį, apžiūrėjo tenai

veikiančias meno kūrinių, heraldikos parodas, plačiau susipažino su Varšuvos senamiesčiu, paminklais. Už gerai ir organizuotai Varšuvoje praleistas valandas liekame nuoširdžiai dėkingi Lietuvos kultūros atašė Lenkijoje p. Algiiui Degučiiui bei jo žmonai, mus nuolat globojusiems.

Senoji Krokuvė Lietuvos bajorus sutiko ne tik sava turtinga istorija, garbingos praeities romantika, bet ir gera, saulėta diena. Buvo apžiūrėtas Vavelis, išvaikščioti karališkieji apartamentai, aplankyta senoji katedra, pagerbti Gediminaičių palaikai, pasigrožėta A. Mickevičiaus paminklu, aplankytos Meno galerijos, daug kitų miesto įžymybių.

Tačiau daugeliui Lietuvos delegacijos dalyvių netikėčiausia ir įspūdingiausia buvo paskutinė išvykos diena, atvažiavus į Malborką (buvusį Marienburgą). Čia išvykos dalyviai ilgai apžiūrinėjo senąją kryžiuočių pilį, nustebinusią visus savo didumu ir inžineriniais sprendimais. Lenkų valdžios dėka pilis gerai restauruota, puikiai prižiūrima. Dažnas atsilankęs čia, jos celėse, salėse, koridoriuose, kiemuose suklūsta, nejučiomis krūpteli, tarsi iš amžių glūdumos būtų išgirdęs kryžiuočio balsą, jo metalinių žingsnių žvangesį. Juk čia, šiuose kraupiuose mūruose kadaise virė kunkuliuojantis gyvenimas, bemaž du šimtmečius buvo planuojami ir vykdomi kryžiuočių žygiai į Lietuvą, čia buvo kalinamas kunigaikštis Kęstutis, čia du kartus nuo savo tėvynainių keršto ieškojo prieglobsčio Vytautas Didysis.

Paskutinis mūsų išvykos objektas - Žalgirio mūšio laukas. Jau artėjant prie jo, sparčiau ima plakti širdis, - čia nereikia didelio romantinio mąstymo dovanos, kad mūšio lauko aplinka tavęs nesukrėstų. Nejučiomis prieš tavo akis iškyla ta didinga vidurvasario diena, kuomet prieš 585 metus čia, šiame lauke stovėjo Lietuvos, Lenkijos, rusų, totorių kariai prieš geležimi apsikausčiusius kryžiuočių būrius. Žvelgi į koplyčios, pastatytos toje vietoje, kur žuvo Didysis ordino magistras Ulrichas fon Jungingenas griuvėsius ir negali nesijaudinti, nesididžiuoti savų protėvių žygiu. Vaikštai Žalgirio lauko žeme ir mąstai, - o gal tu vaikštai ant savo prosenelio kaupo, jo krauju aplaistą žemę... Kiek didelių ir kraupių minčių kyla kiekvienam, apsilankiusiam šioje ir Lietuvai brangioje žemėje.

Diena, o mūsų viešnagė Lenkijoje artėja į pabaigą. Surengiama bendra vakarienė. Kažkas pasiūlo tostą už Žalgirio pergalę. Prisimenami čia žuvę Lietuvos bajorai. Jų garbei sudainuojamos kelios patriotinės Maironio dainos. Kupini neišdildomų įspūdžių, sukame Lietuvos link.

Išvyka į Lenkiją kiekvienam paliko daug įspūdžių, - žinoma visiems jie buvo skirtingi, - tai ir naujos pažintys, mintys, patarimai ir t.t. Bet svarbiausia - parsivežėme gerą nuotaiką ir naują dvasią, gilesnį istorinės tiesos supratimą ir objektyvesnį jos faktų vertinimą.

Kęstutis LABANAUSKAS

LIETUVOS PARKAI - BAJORIJOS ATMENA

Dar tebežaliuoja Lietuvoje apie tūkstantis parkų, mūsų tėvų ir protėvių triūsų sukurti ir puoselėti, jų galias tradicijas ir subtilią gamtojautą primenantys. Jie labai pagyvina ir malonaus kolorito suteikia mūsų šalies kraštovaizdžiui, skaidrina orą, teikia užuovėją, malonina akį, švelnina ir įrėmina miestų ir gyvenviečių architektūrą, o jungdami su miškų siluetais tolimose panoramose primena istorinės Lietuvos veidą, apdainuotą Maironio - "Girios plačios, jūs galingos, kur pradingote, garsingos" - taip daug Lietuvos poetų, rašytojų, dailininkų įkvėpdavusį...

Tas pojūčių gilumas, poveikis lankytojams - bene labiausiai jungianti visus parkus savybė, nors jie ir labai skirtingų dydžių, geografinės padėties, išplanavimo, augalų rūšių gausumo, medžių tankumo ir išsidėstymo, amžiaus ir kitais atžvilgiais. Net ir mažame parke junti dalelę gamtos didybės, tarsi salą tos S.Daukanto aprašytosios senovinės Lietuvos. Ne atsitiktina, kad parke išlikęs ir seniausias Lietuvos medis - Stelmužės ąžuolas.

Nevienodos ir parkų dabarties funkcijos. Kai kurie tapę mokslo įstaigomis, kaip Aukštosios Fredos ir Kairėnų parkai - botanikos sodais, Dotnuvos Akademijos parkas, Palangos ir Žemaičių botanikos parkai; kiti - mokymo įstaigų parkai, kaip bendro lavinimo Martyniškiuose, Tirkšliuose, Utenoje, Leipalingyje, Anykščių r., Burbiškyje, Šventežeryje ar profesinio lavinimo Alantoje, Cirkliškyje, Baltojoje Vokėje, Salose, Vepriuose; tretieji - ir dažniausiai sujauktos būklės - socialinės globos internatų ir pagalbinio mokymo įstaigų, kaip Adakave, Aknystose, Čiobiškyje, Gelgaudiškyje, Jasilyse, Jurdaičiuose, Žagarėje (dalis šio didelio parko); ketvirtieji - gamybinių įstaigų, kaip Antanave, Aristavoje, Astrave, Lentvaryje, Noriūnuose; penktieji - taikomojo mokslo, kaip Baisogalos, Trakų Vokės, Vėžaičių, Vilainių; šeštieji - gydymo įstaigų ir kurortų, kaip Birštono, Druskininkų, Girulių, Likėnų, Pagryžuvio, Romainių, Šakių ligoninės, Vyžulėnų; septintieji - poilsio įstaigų, kaip Butautų, Dapkiškių, Plinkšių, Totoriškių; Platelių ir Užtračio parkai perduoti nacionaliniams parkams; keliuose įsikūrę muziejai, kaip Baublių muziejaus parke, Markučiuose, Paragiuose, Rokiškyje, ypač daug pastangų dedančio Kretingos muziejaus bei to siekiančio Oginskių kultūros muziejaus Rietave. Pagaliau gausėja parkų - gaila, pamažu ir nelengvai - sugrįžtančių senųjų šeiminių paveldėtojų, kaip Aukštadvaryje (Trakų r.), Aukupėnuose (Kėdainių r.), Biliūnuose (Raseinių r.), Obelijoje (Alytaus r.), Palėvenėje (Kupiškio r.), Pamūšyje (Pakruojos r.), Raguvėlėje (Anykščių r.), Žemiuose (Jonavos r.) ir kt. Turbūt šių šeiminių patiriami sunkumai, grįžtant po sovietmečio dažnai į nuniokotas ar nevykusiai perdirbtas sodybas, daug

Panemunio parko piliakalnio liepos.

kur supainiota ir mišri nuosavybė, valstybės kreditų ir kompensacijų stoka atsikuriantiesiems, lygia greta labai pabrangus restauravimo ir apdailos darbai, šildymui ir įrangai, korupcijos ir reketų baimė, esant apskritai menkai iš sovietmečio paveldėti paslaugų ir turizmo sferai, o dar sujauktai minėtų blogybių, juolab lėtina senųjų sodybų ir parkų grįžimą šeiminiams - ar lygiaverčiams naujiems pretendams. Iškreipia jį nusikalstamų tendencijų kryptimi, kaip spekuliacijos neteisėtai, pusvelčiui įgytomis vertybėmis, interjerų išgrobstymas, vientisų sodybų suskaidymas kultūriškai beverčiais naujų neskoningų statybų sklypeliais. Tokiame fone tikra neįlaime taptų skubota Konstitucijos 47 straipsnio pataisa, leidžianti pardavinėti žemę užsieniečiams ir grupiniams juridiniams asmenims - tai sukeltų grėsmingą bangą šiandien laikinai ir dirbtinai nuvertėjusios žemės supirkimo kriminalinių grupuočių kėslams ir pasipelnymui, galutinai pakirstų neleistino teritorinių vertybių skaldymo ribojimą. Visai suprantamas aliarmuojantis tonas "Lietuvos aide" pasirodžiusio straipsnio "Requiem žūstantiems dvarams", kaip sykis mane užklupusio šias eilutes berašant.

Tai gi palietė itin skaudžią ir opią problemą. Tai ne tik dvarų sodybų likimas, ne tik parkų, kurie išsaugoti tarnautų kelioms žmonių kartoms, o naujai sukuriama tik per dešimtmečius - tai pačios žmogiškumo esmės, kultūros ir kartų perimamumo reikalas. Perfrazuojant Hamleto "Būti ar nebūti" - kuo būti: ar Hipokratu, priėmusiu priesaiką ir šventai jos besilaikiusiu žmonių sveikatai ir gerovei; ar Herostratu, siekiančiu savo egoistinio tikslo nors ir nusi-kaltimo kaina?..

O grįžtant prie parkų, kaip minėjau, daugiausia dėl jų sielotis turėtų bajorijos palikuonys. Juk dauguma - ypač senųjų - Lietuvos parkų buvo sukurti daugelio praeities bajorų kartų iniciatyva. Galima sakyti, jų sodybas gaubiantys parkai buvo bajorams tarsi jų antrieji herbai, šimtamečių medžių ošimu ir galingais siluetais tarsi primindami juos sodinusių protėvių vėles, žmogaus palyginti trumpą laiką šiame pasaulyje ir pareigą perduoti estafetę būsimoms kartoms. Kad jiems tavo sodinti parko medžiai oštų ir primintų - tariant V.Kudirkos žodžiais - "kad nesupelytum ir neitum į kapą be likusio ženklų, kad žmo-

gumi buvęs" ... Ir kaip čia simboliška, kai šalia minėto straipsnio spausdinama recenzija "Poetinis tautos kančių paliudijimas" vieno senosios žemaičių bajorijos mohikanų 95 metų Stanislovo Biržiškio knygai "Gyvenimo pagairėse". Kas ją skaitys, privalo tarp eilučių jausti tą paslaptinę senų Žemaitijos parkų šlamesį. Kaip knygos autoriui artimuose Pailgotyje ir Džiaugėnuose, taip Žemaitijoje - nuo Palangos iki Martyniškių ir Pajūrio parkų, pagaliau visoje Lietuvoje - ir ne tik šiandienėje, bet ir Didžiojoje Kunigaikštystėje, kur tik žygiuose jos laisvei ir garbei su didžiais kunigaikščiais lietuvio ir žemaičio koja buvo nužengusi, kur pylė piliakalnių, rentė tvirtoves ir sodybas, šventas giraites sodino, o po krikšto kirsti neskubėjo, bet žvėrynais, parkais pavertė, poilsio valandas leisdavo ir protėvius dausose prisimindavo...

Suprantama, jog seniausi tokie raštijon patekę želdynai buvo didžiųjų kunigaikščių dvaruose. Antai, žinomi 1387 m. Jogailos aktai, užrašę sodą Vilniuje, šalia miesto seniūno Goštauto sodo, Vilniaus vyskupijai (vėliau daug kartų perplanuotas, šis tapo carinės generalgubernatūros, vėlesnių Reprerentacinių rūmų, Menininkų rūmų parku, pagaliau dabar pertvarkomu Prezidentūros parku), o Verkius - vyskupų vasarviete (vėliau ši buvusi šventoji giraitė aplink legendišką gamtamanių šventyklą vaizdingiausiame Neries vingio kalne paversta garsiuoju parku); žinomas Vytauto žvėrynas prie Trakų, deja, šiandien sulaukėjęs ir niekuo nepažymėtas, keli kiti jo medžioklės dvarai, neįgiję tęsinio į dabartį.

Vėlesnių Gediminaičių kūryba žinomi Žemutinės pilies sodas Vilniuje (Pilių parke, kuris dabar yra antrinės kilmės) bei daugelio tvenkinių Viršupio parkas priemiestyje (už Antakalnio, neišlikęs). Išnykus Gediminaičiams ir po Liublino unijos didiesiems Lietuvos kunigaikščiams vis daugiau reziduojant Lenkijoje, sumenko ir jų parkų kūryba bei priežiūra.

Įtakingiausia didikų giminė, XVI-XVII a. faktiškai dažnai valdžiusi Lietuvą, didiesiems kunigaikščiams vis mažiau joje gyvenant, buvo Radvilos. Deja, šios šimtus dvarų valdžiusios giminės, kurių galingiausioji šaka titulavosi Biržų ir Dubingių kunigaikščiais, likimas buvo skaudus, kaip ir jų kultūros paveldo, kurio išlikusios dalys ryškiausi pavyzdžiai yra už dabartinės Lietuvos ribų. Biržų Radviloms išmirus be vyriškų palikuonių, švedų išgriauta pilis daugel metų prastovėjo griuvėsiais, o ją dabar supantis parkas - antrinės, gal net tretinės kilmės; Dubingių pilies belikę archeologinės liekanos bei ažuolyno likučiai. Vienintelis dabartinėje teritorijoje Radvilų išlaikytas iki sovietmečio parkas yra Taujėnuose. Tačiau jis nėra iš pačių senųjų - tiesa, pats pirmasis Lietuvoje XVIII a. pab. pasireikšusio ir vėliau įsivyravusio gamtovaizdškųjų (arba peizažinių, angliškujų) parkų tipo pavyzdys. Deja, jis nėra būdingas Radvilų kūrybos atvejis, nes iniciatyva priklausė Radvilų žentui, bevaikiam mirusiam Benediktui Marikonui. Iš anksčiau vyravusių geometrinių tipo parkų (iš pradžių tai buvo kvartaline struktūra ir terasomis būdingi renesanso arba itališki parkai, koks buvo ir minėtasis Žemutinės pilies Vilniuje parkas; vėliau juos pakeitė baroko arba prancūziškieji

parkai, iškilmingais parteriais, ašinio komponavimo) ryškesniu karkasu išlikusį turime Vilniuje, Antakalnyje antriosios pagal įtakingumą giminės - Sapiegų parką. Deja, baroko detalių ir vidaus plano jame nebeliko, sujaukus ilgamečiam rusų karo ligoninės ir kt. atsitiktiniam naudojimui, kuris vienovės neįgijo nė dabar. Tebežaliuoja Sapiegų amžininkė seniausioji Vilniaus liepa, tačiau vėtrų sužalota ir negydoma... Kiti Sapiegų sukurti parkai Lietuvoje, XVIII a. mažėjant jų įtakai, o ypač po rusų konfiskacijų už pasipriešinimą 1794 ir 1831 m., atiteko kitiems šeiminkams ir buvo perkurti (pavyzdžiui, labai senas ir M.K.Sarbievijaus apdainuotas Leipalingio didžiadvaris buvo net tris kartus perkurtas). Analogiškai atsitiko ir trečiai įtakingumu Katkų (Chodkevičių) giminai, garsėjusiai XVII ir XVIII a. karžygiškumu, bet po carų represijų tur-tus praradusiai, o jų parkai perkurti kitų savininkų (pvz. dabar vienas žinomiausių Kretingos dvaras, įsteigtas Chodkevičių, bet jo meninis įspūdis XIX a. vid. suformuotas įsigijusių Tiškevičių).

Iš senoviškus bruožus išlaikiusių turime paminėti Kelmės dvarą, kurio parkas ir pastatai išlaikė ryškių baroko bruožų, XVII a. suformuotų šį dvarą per 300 metų valdžiusių Gruževskių iniciatyva.

Bet gausiausi mus pasiekusieji bajorų inicijuoti parkai - iš XIX a., dažniausiai gamtovaizdiško - arba mišraus tipo, perkurti iš ankstesniųjų geometrinių tipo parkų, klasicizmo, romantizmo, istorizmo stilistika. Tai įdomiai kultūriškai besirungusių brolių Oginskių parkai Rietave ir Plungėje, garsėdavę iškiliu muzikiniu gyvenimu, parodomis, daugeliu meno ir kultūros iniciatyvų, mokyklomis, o Rietavas - net elektrifikavimo pradžia Lietuvoje 1892 m.

Prabangos ir meniškumo kupinas buvo kunigaikščių Vitgenšteinų performuotas iš senojo minėtojo vyskupų dvaro Verkių ansamblis. Net kelis ansamblius perkūrė, parkais puošė iš carų malonės atsikėlusieji užkariauton Lietuvon Zubovai, karta po kartos vis labiau susigyvenę su Lietuva, įaugę jos kultūron, susigiminiavę su daugeliu jos šviesuolių, o galiausiai net su Čiurlioniais. Vos atgavus Lietuvai nepriklausomybę, vienas gražiausių Zubovų parkų Šiauliuose buvo miestui padovanotas.

Ne vieną parką Lietuvoje paliko ir italų kilmės Marikonų giminė, vokiečių kilmės Pliateriai ir Ropai, prancūzų kilmės Šuazeliai-Gulfjė (žemaičių tiesiog Šveželiais vadin-ti...), o daug savininkų pakeitusią Raudonės pilį su puikiu parku vedybų keliu įgijo net iš Portugalijos atkeliavę Faria e Kastro...

Toji ryšių egzotika - ne šiaip įdomybė, atrakcija, bet rodo parkų meno kelius, tarptautinę reikšmę ir įtaigą, kaip viena humaniškesnių žmonijos idėjų, vienijančių žmones kūrybai. Gamtos pažinimui, suvokimui ir bendradarbiavimui. Tokia išsamia parkų meno samprata jų kūrybos viršūnė Lietuvoje tapo plačios Tiškevičių giminės inicijuoti parkai. Keturi iš jų sukurti ar iš esmės pertvarkyti pagal pasaulinio garso prancūzų architekto Eduardo Fransua Andre projektus pačioje XIX a. pabaigoje: Lentvario, Palangos, Trakų Vokės ir Užtrakio. Taip pat dideliu meniškumu pasižymi buvę Tiškevičių parkai Kretingoje, Astravė, Kauno

Raudondvaryje ir kiti. Šie parkai pasižymi komponentų darnumu ir įtaiga: reljefo (didingų Vokės ar Nevėžio slėnių šlaitai, kalvotas pusiasalis Užtrakyje, Dupulties upelio šlaitai Kretingoje, pajūrio kopos Palangoje su reliktine legendų kalva - mitologinės ir archeologinės reikšmės Birutės kalnu), vandenų (didinga jūros panorama nuo Birutės kalno, ežerai abipus Užtrakio, dirbtinės kilmės ežerai Lentvaryje bei istorinė Širvėna prie Astravo, poetų apdailuotasis Nevėžis prie Raudondvario, paslaptinių tvenkinių sistemos), sumaniai ir įtaigiai sukomponuota augalijos įvairovė (ypač Palangos, siekusi 500 dendrofloros rūšių, iš kurių per 200 išlikę, turtingos augalijos buvę ir kiti Tiškevičių parkai, nors daugiau egzotų netekę sumaiščių metais ir klimato poveikiu, nes pajūrio sąlygos švelniausios), didingų pastatų ansamblių ir meno dekoru, skulptūromis (Palanga - Gintaro muziejaus rūmais, didinga Kristaus skulptūra, mitologiniu Lurdo grotu ir t.t. Lentvaris - uolų kaskadų upelių ir paežerės terasa; Užtrakis - Galvės kranto terasa su reginiu į salos pilį; unikalūs buvo, gaila, griuvėsiais palikę dirbtinis krioklys ir reginių aikštelės Kretingos parke; senoji užtvanka ir malūno pastatas Astrave ir pan. - daug mažosios architektūros ir dekoru, deja, prarasta sumaiščių metais).

Nereikia manyti, kad vien stambiausių didikų parkai buvo meniški. Su jais sėkmingai varžėsi ir kai kurie vidutiniai, net smulkesni bajorai. Antai, plačiai nuskambėjo senos, iš Rytprūsių kilusios Baženskių giminės Burbiškio parkas Radviliškio rajono lygumose. Čia labai sumaniai formuota keliasdešimties elementų tvenkinių kanalų, protakų su salomis ir pusiasaliais sistema, kupina žaismės ir paslaptiškumo, akmenų mūro pastatų, dekoru, skulptūrų įtaigos. Su savininku gražiai bendradarbiaudamas, Burbiškyje bene iškiliausius savo kūrinius suskubo įgyvendinti jaunas tragiškai žuvęs skulptorius Kazimieras Ulianskis, įžymiojo Petro Rimšos bendramokslis ir bičiulis. Baženskiai visomis išgalėmis puoselėjo parką iki pat 1940 m. Dabar Lenkijoje gyvenantis jų palikuonis Adomas Baženskis, "įvertindamas savo tėvo puoselėtas lietuvių ir lenkų kultūros tradicijas, kurios pasireiškė lietuvių dailininkų rėmimu, meno vertybių kaupimu, ryšiais su daugeliu įžymių lietuvių ir lenkų kultūros veikėjų, kurie gyvendavo Burbiškio dvare, arba dažnai lankydavosi", kilniai pareiškė: "Burbiškio dvarą ir parką su visais dvaro gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais, skulptūromis, tvenkiniais, želdiniais, pievomis ir sodais prašau panaudoti nepriklausomos Lietuvos kultūrai puoselėti, lenkų ir lietuvių kultūrų ir istorijos bendrumams parodyti [...], perduoti valdyti ateityje Daugyvenės kultūros istorijos muziejui draustiniui", prašydamas tik "jeigu bus atstatyti Burbiškio dvaro rūmai [sovietmečio pradžioje jie

buvo smarkiai apgriauti 'klasių kovos' veikėjų...], sudaryti sąlygas atvykus į Lietuvą atostogauti, gauti du kambarius ir praleisti atostogas". Simboliška, kad iš vidutinės dvarų sodybos Brėvikiuose, Telšių rajone, buvo kilę Lietuvos nepriklausomybės akto 1918.II.16 signataras S.Narutavičius, o jo brolis G.Narutavičius - trumpą laiką buvęs išrinktas Lenkijos prezidentu, deja, tragiškai teroristo nužudytas... Ne tik kultūrai ir menui, bet ir sodininkų puoselėti Adomo Hrebniackio Rojaus sodyba netoli Dūkšto ir Eduardo Jančevskio Blinstrubiskis, Raseinių rajone. Gražiai skleidžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros tradicijas, tarsi pratęsdamas žymaus giminaičio, prancūziškai kūręsio poeto Oskaro Milašiaus nuopeinus Lietuvai, pats pagarsėjęs lenkų poetas ir rašytojas, Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas, kilęs iš Kėdainių rajono nedidelio Šateinių dvarelio, deja, menkai teislikusio. Iškiliai į dabartį parkų meno kūrybą pratęsę žymūs mūsų gamtininkas Tadas Ivanauskas (1882-1970), kilęs iš Lydos apskrities bajorų, prarastos tėviškės tradicijomis sukūręs žavią dendrokolekcinę Obelynės sodybą pakaunėje, kurios priežiūrą tęsia duktė Baltuškienė, tik gaila, aplinką sudarkę kolektyvinių sodų invazija.

Iki gilių senatvės puoselėjo kultūros židinį Puziniškio dvarelio sodyboje įžymi švietėja, rašytoja ir pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Iš tėvo, gydytojo ir humanisto, paveldėtą sodybą ji buvo pavertusi spaudos draudimo metais knygnešių ir lietuvių kultūros gaivintojų prieglobsčiu, vėliau - vilties ir paguodos žiburiu sunkiais Pirmojo pasaulinio karo metais. Tiesiog žygdarbi Lietuvos kultūrai ir laisvei atlikęs Grauzikų ir Silo Pavėžupio dvarelių savininkas Vladas Putvinskis-Putvyas (1873-1929), knygnešių organizatorius ir globėjas, savotiškomis knygnešių tvirtovėmis pavertęs tas sodybas, o iškovojus nepriklausomybę - tapęs šaulių organizatorium. Grauzikuose paslėptas išliko dabarčiai Putvių giminės archyvas per sovietmetį, o dabar publikuojamas atsiminimais. Kažin, ar nelaukia panašūs paslapčių lobiai ir kitose senose sodybose, kurių dar pasigailėjo laikas, nenušlavė stribų "raudoni gaidžiai" ar melioratorių buldozeriai. Taigi tikėkimės, kad senųjų giminių palikuonys nepaliks užmarščiai nei istorijos nuo negandų paslėptų lobių, nei žaliųjų sodybų lobių, dažniausiai protėvių puoselėtų kaip tik gražiausiose Lietuvos vietovėse, kurių taip svarbu būtų neprarasti mūsų istorijai, mokslui, sveikatingumui ir kultūringo poilsio galimybėms. **TIKĖKIMĖS IR NETAPKIME ABEJINGI**, kokie gyvenimo sunkumai mus beištiktų!

Legendinis Perkūno ąžuolas Plungės parke.
Kalnų liepos Verkių parke.
Sidabrinių klevų alėja Gelgaudiškyje.

Ričardas STULPINAS

SODYBA - DVASIOS RAIŠKA

I

Lietuvos, kaip ir kiekvieno kito ilgą laiką sėsliai gyvenusio krašto, teritorija prisodrinta žmogaus veiklos elementų, kartu su gamta sudarančių darnią visumą - kultūrinį kraštovaizdį. Daugelį amžių lietuviai intuityviai ir sąmoningai, klysdami ir lydimi sėkmės puoselėjo gyvybiškiausius savo teritorijos taškus, juose įsikurdami ir juos įdvasindami. Taip buvo suformuota savita, unikali, permanentiškai besikeičianti Lietuvos teritorijos gyvenimo sistema.

Svarbus vaidmuo kultūriniame kraštovaizdyje tenka urbanistikos ir architektūros objektams - miestams, miesteliams, kaimams, sodyboms, atskiriems pastatams. Šiai didelei kultūros palikimo daliai priklauso buvusių dvarų ir palivarkų sodybų visuma - šimtmečiais vyravusių žemės valdymo ir naudojimo formų reliktas. Šios sodybos yra kultūros vertybės, saugančios buitės sistemos, kraštovaizdžio, agrarinės, kultūrinės ir politinės veiklos, gyvenamosios, architektūros ir parkų meno, technikos raidos bruožus. Daugeliu atvejų jos yra savotiški branduoliai, jungę gamtinį ir socialinį pradą į vieningą visumą. Kaip tik tokiuose (kraštovaizdžio ir apgyvendinimo sistemos) branduoliuose atsiskleidžia kultūros materialinė ir dvasinė raiška.

II

Nuo 1985 metų Paminklų restauravimo institutas kartu su kitomis organizacijomis - ir žinybomis rengė dviejų etapų buvusių dvarų ir palivarkų sodybų išsaugojimo programą, pavadintą "Sodybų ansamblių perspektyvine pritaikymo schema".

Pirmame programos etape, užbaigame 1989 m., kompleksiskai įvertinta esama dvarų ir palivarkų sodybų būklė ir prognozuota šių objektų išlikimo perspektyva, atsižvelgiant į tuometi-

nes sąlygas, remiantis požiūriu į šią kultūros palikimo dalį. Iš 3342 užregistruotų buvusių dvarų ir palivarkų sodybų, jų fragmentų ir žinomų vietų buvo likusios tik 175 kompleksinės autentiškos sodybos (t. y. 5 procentai), o tokių sodybų vietų - 874 (26 procentai). Tarp išlikusių 2468 sodybų ir jų fragmentų tuo metu buvo 1030 blogos ir avarinės būklės (tai sudarė 42 procentus), o 459 - nenaudojamos. Jau tada prognozuota, kad artimiausiu metu respublikoje apskritai nebeliks 1904 buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų, t. y. mes neteksime 57 procentų ilgaamžės mūsų kultūros paveldo dalies. Tuo metu visose įstaigose ir organizacijose tebuvo fiksuoti 404 (12 procentų) tokie objektai, o gamtos, istorijos ir kultūros paminklų sąrašuose fragmentiškai arba kompleksiskai įtrauktos 203 (7 procentai) buvusių dvarų sodybos, atskiros jų dalys ar pavieniai elementai. Šie viešai skelbti skaičiai įrodė, kad jau 1989 metais Lietuvoje buvo kritinė šių kultūros paveldo objektų būklė, o nesiimant jokių nykimo procesą stabilizuojančių veiksmų, bus galutinai prarasta ir net neužfiksuota didesnė pusė šio kultūros palikimo.

Antrame etape iš viso tokių objektų masyvo atrinkta ir įtraukta į laikiną istorijos ir kultūros paminklų apskaitą 761 buvusių dvarų ir palivarkų sodyba. Tai istorinės žemėvaldos ir žemėnaudos karkasą formuojantys, įvairiems krašto regionams būdingiausi ir sąlygiškai vertingiausi bei kompleksiskiausiai išlikę objektai. 1989-1991 metais tarpžinybinių ekspedicijų metu buvo inventorizuotos šios ir kai kurios kitos sodybos (iš viso apie 900), nustatytos jų paminklų teritorijos, parengta kartografinė medžiaga, koreguotas laikinos apskaitos objektų sąrašas.

Tuo pat metu buvo atliekami ir kiti paminklo saugos, fiksavimo ir tyrimo darbai, rengiami reikalingi dokumentai. Viso to rezultatas - 1991 m. gru-

džio 23 d. patvirtintas 809 buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų sąrašas.

III

Dvarus, kaip socialinį žemėvaldos vienetą, palietė visos žemės reformos: XVI a. Valakų reforma, 1861 m. baudžiavos panaikinimas, 1922 m. Lietuvos Respublikos žemės reforma. Dvarai, atsiradę Lietuvoje XIV a. pabaigoje, yra feodalizmo kultūros paveldas. Kapitalistinių santykių kūrimasis ir įsitvirtinimas veikė dvarų žemėvaldą ir dvarų sodybas, o Lietuvos Respublikos žemės reforma iš esmės pakeitė ir pakeitė jų raidą. Tiesa, 1929 m., padidinus valdomos žemės normą, vėl susidarė palankesnės šių ūkinių vienetų funkcionavimo ir vystymosi sąlygos. 1940-aisiais sovietizacija Lietuvoje galutinai likvidavo dvarų žemėvaldą, ūkinę, kultūrinę ir kitokias funkcijas.

Dabar Lietuvoje kardinaliai keičiasi visuomeniniai santykiai, grąžinamos nuosavybės teisės į išlikusį nekilnojamą turtą, vyksta privatizavimo procesai, žemės ūkio reforma, kuriama rinkos ekonomika. Šie procesai ir ypač jų rezultatai teoriškai yra tas pamatas, kuris garantuoja buvusių dvarų ir palivarkų sodybų išlikimą, jų naudojimą ir plėtrą. Tačiau gyvenime, deja, pastebimi visai kiti reiškiniai.

Pagrindinės reformų reglamentuojančios juridinės normos įteisina žemės ir ant jos esančio turto atskyrimą, didelį nuosavybės smulkinimą, subjektų interesų susipynimą ir nesuderinamumą, reformų savitikslių atskirumą, momentinės naudos siekį ir totalinę lygiavą. Tai sudaro objektyvias sąlygas buvusių dvarų ir palivarkų sodybų dar spartesniam nykimui. Dabartinėmis teisinėmis sąlygomis praktiškai neįmanoma rasti pajėgių savininkų, ga-

Pašėšuvio dvaro Radviliškio rajone likučiai...

linčių tinkamai naudoti ir prižiūrėti šiuos gana didelius kultūros paveldo objektus. Taip pat sunku sukurti nors minimaliai palankias ekonomines sąlygas tokių objektų funkcionavimui ir apsaugai. O būtent tai skatintų įvairius ūkinius subjektus įsigyti ir naudoti sodybas.

Esant tokiai situacijai jau dabar aiškėja neigiamų veiksnių rezultatai. Visų pirma tai pernelyg smulki nuosavybės struktūra istoriškai vientisuose nuosavybės objektuose, t. y. vieninguose sodybų architektūriniuose kompleksuose atsiranda daug (kartais net keliasdešimt!) savininkų. Nebelieka subjektų, suinteresuotų išsaugoti sodybų vientisumą, vieningai jas naudoti ir tvarkyti. Atcityje neišvengiamai prasidės tokių sodybų fizinis skaidymas ir savarankiškas atskirų jų dalių tvarkymas. Privatizuojant sodybas dalimis, dažnai lieka neprivatizuoti brangūs ir sudėtingi arba blogos techninės būklės pastatai bei statiniai. Lieka neįsameninti parkai, kapinės, vandens telkiniai. Suprantama, kad tokių objektų niekas nenori įsigyti, ir jie yra pasmerkti sunykimui.

Daugelio rajonų žemės reformos projektuose paminklinės sodybos nėra net pažymėtos, šiuose projektuose prie tokių sodybų dažnai nesuforuotos žemėnaudos. Todėl buvusių dvarų ir palivarkų sodybos naikina-mos kaip ūkiniai vienetai, ardoma is-toriškai

susiklosčiusi teritorijos apgyvendinimo sistema, deformuojamas tradicinis Lietuvos kraštovaizdis.

IV

Norėdama sureguliuoti procesus ir siekdama išsaugoti tokius kultūros paveldo objektus, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1992 m. balandžio 7 d. priėmė nutarimą Nr. 256 "Dėl buvusių dvarų sodybų - istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą". Čia suformuluoti buvusių dvarų paminklinių sodybų saugojimo principai, kuriuos įgyvendinus, būtų sudarytos palankios tokių kultūros paminklų funkcionavimo sąlygos. Atsirastų galimybė laikytis paminklų apsaugos reikalavimų. Tačiau principai be jų įgyvendinimo mechanizmo yra neveiksniūs arba diegiami tik dalinai. Todėl nutarime Paminklotvarkos departamentui buvo pavesta iki 1992 m. balandžio 30 d. nustatyti buvusių dvarų sodybų - istorijos ir kultūros paminklų grąžinimo, privatizavimo ir žemės reformos projektų rengimo tvarką.

Rengiant nutarimą, kartu pasiūlyta ir minėta tvarka. Ją numatė šio straipsnio autorius ir balandžio 20 d. įteikė Paminklotvarkos departamentui, siūlydamas jos pagrindu priimti reikiamą dokumentą. Tačiau nei šis siūlymas,

nei gegužės mėnesį pagal pareikštas pastabas parengti kiti du dokumento variantai nebuvo nei argumentuotai atmesti, nei konstruktyviai koreguoti, nei priimti. Nuo birželio iki rugsėjo mėnesio Paminklotvarkos departamento vadovai patys parengė dviejų dokumentų projektus: dvarų sodybų tvarkymo nuostatus ir kitų vyriausybės nutarimų projektą, iš esmės neigiamai koreguojantį balandžio mėnesio nutarimą, atsisakant tvarkos apskritai. Tačiau šie dokumentai nebuvo priimti, ir todėl spalio mėnesį vėl grįžta prie pavasarį pateiktų variantų. Jų pagrindu kartu su Žemės ūkio bei Statybos ir urbanistikos ministerijų atstovais buvo pasiūlytas dar vienas - jau ketvirtas - buvusių dvarų sodybų grąžinimo, privatizavimo ir žemės reformos žemėtvarkos projektų rengimo tvarkos variantas. Gautos ministerijų ir žinybų pastabos, pagal kurias parengtas paskutinis dokumento projektas. Taip pat kartu pateikti ir kiti reikalingi dokumentai: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo projektas, buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų saugojimo, naudojimo ir tvarkymo instrukcija, paminklų apsaugos juridinių dokumentų ir paminklosaugos sąlygų dokumentacijos formos. Visi išvardinti norminiai aktai ir projektai 1992 m. gruodžio mėnesio pradžioje pateikti Paminklotvarkos

departamentui. Tačiau jie svarstyti nebuvo.

Todėl 1993 m. sausio 21-22 d. Seimui, Vyriausybei, suinteresuotoms ministerijoms ir žinyboms bei kitoms organizacijoms asmeniškai pateikti buvusių dvarų ir palivarkų sodybų - istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo (vykstant reformoms) norminių dokumentų projektai. Kartu prašyta pagreitinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992.IV.7 nutarimo Nr. 256 vykdymą. Pasiūlytajam šios opios paminklosauginės problemos sprendimui oficialiai pritarė Kultūros ir švietimo, Žemės ūkio ministerijos, Kultūros paveldo inspekcija, Aplinkos apsaugos departamentas ir Paminklų restauravimo institutas. Neprieštaravo tokiam siūlymui ir Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras. Norminių dokumentų projektų paketą atmetė Statybos ir urbanistikos ministerija. Nepriitarimo raštą pasirašė ministro pavaduotojas, buvęs PRPI direktorius A. Lukšas, o jį parengė vyriausioji kraštotvarkininkė L. Janulienė, nors šios ministerijos kraštotvarkos eksperto, architekto, mokslų daktaro J. Bučo išvados dėl pateiktųjų projektų buvo teigiamos. Verta pacituoti minėtos ministerijos 1993 m. vasario 25 d. raštą Nr. 2-111-S-22:

"1. Dvarai ir palivarkai jau 50 metų nėra apgyvendinimo ir ūkinės sistemos elementas. Tai buvusios sistemos reliktas ir savaime nėra vertybė (...)"

Seimo švietimo, mokslo ir kultūros komitetas, Vyriausybės aparatas ir Paminklų tvarkymo departamentas apie šiuos pasiūlymus net neprabilo. Tai parodė ne tik šių institucijų nepagarbą savo valstybės piliečiams, bet ir visišką abejingumą šiai problemai. Kovo 2 dieną teko dar kartą kreiptis į šias tris institucijas, kartu pridėdant visus gautus atsiliepimus.

Šišk po savaitės gautas Lietuvos Respublikos aparato atsakymas. Raš-

tą pasirašė Ministro pirmininko kanceliarijos vadovas G. Morkūnas. Konstatuota, kad pasiūlytas dokumentų projektų paketas Vyriausybėje išvis nesvarstytinas. Be jokių konkrečių atmetimo argumentų ar motyvų teigiama, kad Vyriausybės aparatas pritaria Žemės ūkio ministerijos, Statybos ir urbanistikos ministerijos bei Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro atsakymams. Kaip suprasti tokį "pritariamą", kai visų šių trijų instancijų oficialūs raštai buvo skirtingi! Gal "aparatas" dokumentų apskritai neskaityo arba skaito ne tai, kas parašyta?..

Pakomentuoti tokį atsakymą paprasčiau Vyriausybės patarėją J. Jučį. Man paaiškino, kad, pasitarus su paminklotvarkos specialistais (t. y. aparato darbuotoja N. Tumėnienė ir Paminklotvarkos departamento darbuotojais), nuspręsta Vyriausybės posėdžiui šių dokumentų neteikti, nes nėra norminiai (! - R. S.) dokumentai. Be to, siūlomos problemos sprendimo būdas tiems konsultantams pasirodė nepriimtinas socialiniu ir paminklosauginiu aspektu. Ir daugiau - jokių argumentų! Į pageidavimą, kad pateiktąjį paketą Vyriausybė svarstyti kaip alternatyvą Paminklotvarkos departamento parengtiesiems nuostatom, p. J. Jučys atsakė, kad Vyriausybė - tai ne Seimas, joje nediskutuojama, o dirbama...

Praėjus maždaug dviem savaitėms po pirmojo projektų įteikimo Paminklotvarkos departamentas pats išleido derinimui parengtus dokumentus - Vyriausybės nutarimo projektą (iš esmės naikinantį Vyriausybės 1992.IV.7 nutarimo Nr. 256 idėjas) ir buvusių dvarų sodybų bendruosius tvarkymo nuostatus (nors nutarimo Nr. 256 esmė buvo ne tokia). Šių dokumentų projektų autoriai - minėto departamento generalinis direktorius V. Zubovas ir direktoriaus pavaduotojas D. Juozėnas. Parengtuose dokumentų

projektuose visiškai atmetama tokių paminklų grąžinimo, privatizavimo ir žemės reformos vykdymo tvarka. Todėl logiška, kad kitokias idėjas visais biurokratiniais metodais pradėta slopinti.

Ir 1993 m. gegužės 19 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdyje, tarp 14-15 val. departamento pateiktieji dokumentai buvo patvirtinti (oficialiai tai įvardinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gegužės 27 d. nutarimu Nr. 369 "Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos").

Taigi, remiantis šiuo Vyriausybės nutarimu dvarų ir palivarkų sodybos nebuvo išskirtos kaip atskiri ūkiniai kultūriniai vienetai ir visos reformos jose buvo vykdomos "bendra tvarka".

Būtina paminėti ir tai, kad iškart po šio nutarimo pasirodė Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto 1993 m. birželio 2 d. sprendimas "Dėl buvusių dvarų sodybų - istorijos ir kultūros paminklų apsaugos". Jame buvo prašoma Vyriausybės sustabdyti minėtąjį nutarimą, kaip neatitinkantį paminklosaugos reikalavimų, ir svarstyti "numarintuosius" dokumentus, kuriems Seimo komitetas pritarė. Tačiau iš Vyriausybės nebuvo jokie atsakymo.

Visos mūsų krašte kada nors vykę žemės reformos paprastai parcellavo dvarų žemes, palikdamos tik jų centrus - sodybas su joms artimiausia žeme. Dabar "prisikasėme" ir iki paties centro. Mūsų privatizavimo ir žemės reformos įteisino buvusių dvarų ir palivarkų sodybų visų žemių tolesnę parcelliaciją, visai išskaitant ir smulkinant tuos objektus.

Esu įsitikinęs, kad šiandieninė dvarų parcelliacija Lietuvoje užbaigs šių ūkinių vienetų ir kultūros paveldo objektų sistemos istorinę raidą.

IŠ LIETUVOS BAJORŲ DRAUGIJOS ISTORIJS (1928-1938)

1928 m. vasario 16 d. į Lietuvos valstybės atkūrimo 10-tųjų metinių paminėjimo iškilmes gausiai susirinkę visos tautos inteligentijos ir valdininkijos atstovai - senųjų Lietuvos bajorų ainiai nutarė įkurti Lietuvos Bajorų draugiją. Inicijatyvinės grupės susirinkime buvo priimtas kreipimasis į Lietuvos Respublikos prezidentą.

"Jo Ekscelencijai

Lietuvos Respublikos Prezidentui

Įsisteigdama Lietuvos Bajorų draugija turi garbės pasveikinti Jūsų Ekscelenciją Poną Lietuvos Respublikos Prezidentą ir Lietuvos valstybę, Lietuvos narsiąją kariuomenę ir Lietuvos visuomenę laimingai sulaukus Lietuvos valstybės atstatymo 10-ųjų metų sukaktuves. Tegul gyvuoja Nepriklausoma Lietuva per amžių amžius!

Valio!

Išrinktas Draugijos Steigiamasis komitetas:

Kunigaikštienė Sofija-Klementina Oginskaitė-Jasaitienė

Kunigaikštis Jonas Gediminas-Beržanskis-Klausutis

Donatas Malinauskas

Mikalojus Šlepavičius

Stanislovas Bytautas

Sekretorius Jonas-Mindaugas Massalskis"

Lietuvos Nacionalinės M.Mažvydo bibliotekos rankraštynas
(toliau - LNBR) F. 115, B. 305, L. 2, mašinraštis.

Draugijos įstatai buvo paruošti ir patvirtinti 1928 m. balandžio 26 d. ir įregistruoti Kauno miesto ir apskrities viršininko kanceliarijoje. Steigiamasis suvažiavimas įvyko 1928 m. gegužės 30 d. Kaune, Maironio 8, bt. 3.

1928 m. gruodžio 17 d. draugijos centro valdybos posėdyje nutarta paruošti ir valstybės laikraščiuose paskelbti tokio turinio atsisaukimą:

"Lietuvos Bajorams!

Lietuvos istorija žino lietuvių bajorus jau nuo 924 metų. Iš jų tarpo yra kilusios ir pirmos trys Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių dinastijos. Trečioji dinastija yra davusi galingiausią Didįjį Lietuvos kunigaikštį Vytautą, mirusį 1430 m. Per 1005 metus lietuviai bajorai Lietuvos valstybės gyvenime visuomet ejo pirmose eilėse, jie yra gynę Lietuvos nepriklausomybę, jie yra plėtę tarp savo žmonių kultūrą, jie yra steigę mokyklas. Dabar Lietuvos visuomenė yra pradėjusi rūpintis, kaip kuo iškilmingiausiai atšvęsti 1930 m. Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto 500 metų mirties sukaktuves...

(LNBR, F. 115, B. 305, L. 16. Mašinraštis)

Kokį kultūrinį sąjūdį ir patriotinį pakilimą tuometinės Lietuvos gyvenime buvo sukėlęs Didžiojo Kunigaikščio Vytauto mirties 500-tųjų metinių paminėjimas, tikriausiai, yra žinoma kiekvienam išsilavinusiam žmogui. Tačiau beveik užmiršta, kad šios gražios šventės iniciatorė ir įkvėpėja buvo ne kas kita, o Lietuvos Bajorų draugija. Beje, Lietuvos bajorai tuo metu nesišalino ir nuo politinių problemų, svarbiausiais ir aktualiausiais klausimais jau ir tada buvo girdimas jų balsas. Tą atspindi dar vienas draugijos archyvinio fondo dokumentas.

"(1932 m.) Rugsėjo mėn. 9 d. Tautos Šventės proga tenka pabrėžti, kad lenkų okupuotosios mūsų sostinės ir kitų jų pagrobtų žemių vadavimo reikalu visi lietuviai yra kuo vieningiausi. Griežtai smerkė okupantus nuo pat užgrobimo dienos ir lietuviai bajorai, kaip a.a. V.Putvinskis (Šaulių sąjungos įkūrėjas), Švies. kunigaikštis J.Gediminas-Beržanskis-Klausutis, prof. M.Biržiška, visuomenės veikėjas D.Malinauskas, ats. generolas P.Plechavičius ir daugelis kitų, kurie kovojo už Vilnų, dirbdami įvairiose lietuvių visuomenės organizacijose ir t.t. Tada nebuvo laiko steigti atskiros lietuvių bajorų draugijos, bet vėliau tokia draugija įsteigta, kuri kartkartėmis jau sveikino Vilniui vaduoti Sąjungos darbus, kongresus ir kt. ir pareiškė jai savo didelį prielankumą ir atsidavimą. Šių metų rugsėjo mėn. 8 d. Tautos Šventės proga Lietuvių Bajorų draugija Vilniaus vadavimo reikalu pasiuntė Jo Ekscelencijai Ponui Lietuvos Respublikos Prezidentui šio turinio telegramą:

"Lietuvos tautos šventės iškilmėms tikroji vieta turi būti tik jos amžinojoje sostinėje Vilniuje!

Šalin okupantai!

Vesk Pone Prezidente visą mūsų lietuvių tautą ir mus lietuvių bajorus, garbingų senovės lietuvių tautos vadų ai-nius į Vilnų, kur visiems kartu sušunkant ir visam pasauliui girdint nepaliaujamai aidės: Valio Lietuva! Valio jos sostinė Vilnius! Valio jos Prezidentas!"

(LNBR, F. 105, B. 306, L. 9-10. Mašinraštis)

1938 m. vasario 16 d. Kaune, Maironio g. 8, įvyko Lietuvos Bajorų draugijos Centro valdybos iškilmingas posėdis Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 20 metų sukaktuvių ir Lietuvių Bajorų draugijos dešimtmečio proga. Posėdžiui pirmininkavo Centro valdybos pirmininkas inžinierius Mykolas Strebeika, šiame poste pakeitęs 1936 m. mirusį J.Gediminą-Beržanskį. Kalbėjusių pranešimuose pasidžiaugta bajorų draugijos veikla "susilaukusia daug narių ir vyriausybės bei visuomenės simpatijų" (J.M.Massalskis), numatytos ir naujos veiklos kryptys: "išlaisvinti mūsų amžiną sostinę Vilnų ir mūsų Gardiną, Suvalkus, Seinus, Tiltę ir kitas, nuo amžių mums priklaususias dabar svetimųjų užimtas jotvingių bei prūsų žemes", "atgaivinti šių dienų lietuviuose senovės lietuvių - galiūnų dvasią, drąsą, narsumą ir išmintingumą, savo tautos ir tėvynės bei savo lietuviškosios kalbos meilę, branginti, kaip ir senovės lietuviai, laisvę ir narsią bei atkakliai, kaip ir jie Lietuvą ginti, kad nė vieno priešo neliktų Lietuvos žemių plotuose" (Ten pat, B. 305, L. 107 v).

Tačiau vėlesni įvykiai, 1941 m. birželio 14 d. trėmimai užgesino draugijos veiklą ir išblaškė po platų pasaulį jos narius. Vieni amžiną poilsį surado Sibiro platybėse, kiti - pasitraukę į Vakarų. Išdraskyti ir išgrobstyti jų dvarai tebemerdi iki šiol. Prieškarinės bajorų draugijos darbai, siekiai ir tradicijos vėl gyvos. Jas bando tęsti Lietuvos Bajorų sąjunga.

Publikaciją parengė Sigita Gasparavičienė

Vacys REIMERIS

GENTMEDŽIO TEMA

Tu, Tėve, pameni, kaip kartais svarstėm
apie genties šaknis ir lapų išsibarstymą -
iš kur, kada atkilę mes? Kas esam?
Ne vien pagal datas ar pagal pasą -
o pagal prigimtį - kokio šaknų gelmė?
Kaip šakos, atvašos?

Bet laikas lyg mėmė
nesakė nieko. Gentmedžio lapus
išpustė vėjai po niūrius kapus...

Iš jų, užžėlusių, likimais įvairių,
išnykę pėdsakai senolių reimerių.
Tamsa. Tyla... Skaudu, tačiau iš prosenių
kilmės aš paslapties nesužinosiu;
kažkur kažkuo jie buvę kažkada -
lyg žemvaldžiai (net su bajorų titulaus),
garsėję tol gana plačiu mastu,
kol nuosprendžiais lemties nenumatytais -
nupuolę lig plebėjų paprastų...

Vėliau jau būta ekonomų - šeimynykščių...
Užmiršo buvusius rūsti dienų tėkmę,
bet prosenę nuo baudžiavinių rykščių
pas dvarponę dar gelbėjus kilmę.

Gan šykščios žinios. Ir smėliu dar užbertos...
Kamienas silpnas, tarp šakų nykus;
ir aišku, kad nei Puškinas nei Šubertas
neslypi po to medžio vainiku.
Tikėkim, dar vešės - visų gentainių laimei,
jeigu ne mes, tai gal anūkai, ainiai.

O pavardė? Iš kur - tokia ne mūsiška -
gal - kuršiška, gal indiška, gal prūsiška? -
šaknų tu, Tėve, irgi neradai,
tik pasakei: -na, pavardė - ori...
Ventos augintiniui, man - o jau nuo kada!
žuvėdros šaižiai rėkia: reimery,
tu gimęs kuršių pamary...
Gal taip. (Nors kreiptis reiktų: reimeri,-
gale ne "ygrek", o tik "i" - ta, su tašku...
Kas joms?!)

O Baltija ties Girulių mišku
man išskalavo gintarėlį - keimerį -
kaip mįslę - kas tu ir iš kur?

Taip, Tėve, mes ne sykį keitėmės mintim - mirgėjo datos,
skaitmenys,
vardai, bet ir ne tas juk buvo laikmetis...
Ne tas galvoj... Gal ir gerai, kad vargas
bolavo medis... Su viltim daigų...
Ką padarysi... Laiko darganos
padarė savo... Ir tegu...
Bet malonu, kad savo vardą
užtinkam tariamą ne kartą

garbiai, kad mes dvasia ir kūnu
tikrai ne iš kokių nors hunų.

Taigi, vingiuota metų kreivėmis,-
nors batsiuvys arba kareivis,
o gal žvejys ar net jūreivis -
jis buvo - tas nutolęs reimeris,
grįžtas žemaičių kelio gairėmis.

Ak, Tėve, dar prieš tau išeinant
mes, būdavo, prisėdam dainai,-
tu mėgai ją, o ir eiles,
žinojai rimų į valias...
Be keimerio, tu pjūklą zeimerį
mikliai sukergdavai su reimeriu...
Ir dar kažką... Kas panorės -
priminsiu: kartais prie taurės
geriausias rimas buvo - reinvynis...
Dar ir dabar po juo rašaus -

V. Reimeris.

1994.XI

NUSILENKIMAS PILIAKALNIUI

Kada žodžiais gyvais prabilo ilgainiui
paslaptingos, kalvos lygiuos laukuos -
nežinomam Žemaitijos piliakalniui
aš kaip šventovei lenkiuos.

Naktį žvakutėmis dekit, jonvabaliai,
tyliam atminimui metų gūdžių,
ir atsiskyrėlei - laukinei obelci,
dangau, priberk į viršūnę žvaigždžių.

Tartum girdžiu tavo balsą, protėvi,
vedęs kovon sukilimo būrius,-
net pro velėną, pro šimtmečių nuotolį,
matau pralaimėjusių veidus niūrius.

Gal ir šitam mano krašto piliakalni
liepei tu užkast muškietas, šakes...
Čia gal, kur randame kalno įlinkį,
čia gal... Kiek metai bears, beakės
šlaitus ir vyrų narsių atminimą,
nebus užmaršties... Nors lemtis gal bioga,
kad šitaip vėlai atsiversti ima
lapais dulsvais giminės knyga.

Bet aš juk skaičiau žemaičių molžemi,
kalvas ir kelius skaičiau, ir upes,
skaičiau smūtkelį, saulėtekį rožinį,
skaičiau artojo rankas grubias.

O pėdsakai protėvio, šičia atvedę,-
skaitymas naujas širdim ir protu,-
didžiojojuos tavim, sukilėlių vade,
dabar mano posmuos būsi ir tu.

PAUKŠČIŲ ALKIS

Virš lauke apkrauto stalo
alkanas praskrido paukštis...
Jis nė kiek nenuogastavo,
kad kas nors kulka jam taukštelės,-
gal svečiai jo net nematė -
sėsdamies kėdėn nurodyton,
leisdamiesi vaišių nuotaikon,
kur pradings vangį vienatvė,
kaip to liūdno paukščio skrydis...
Tu tik spėk aplink dairytis,
spėk prie gėrimo, prie kepsnio,
spėk prie tosto ir jo tęsinio,
spėk pagauti žvilgsnį damos,
spėk akim nusmelkti ją tyliai,-
čia, už stalo, gimsta dramos,
čia įvyksta vodeviliai...

Vengė šurmulio tik vienas
klaikiai išsiblaškęs svečias -
jam tarp visko ir šaltienos
gulė lauko erdvės plačios,
ošė jam žolė atolais,
vėjas supo sodo vaisių,
ir tas paukštis, jau nutolęs,
vis plazdėjo viršum vaisių...

Vienas jis tą paukštį matė,
vienas - kai kiti jau valgė...
Jo paties alki vienatvė
atjautė ir paukščio alkį.

GRĮŽMETIS

Sodybų pilnėjimo metas...
Kur krosnies svirplių sutartinė,
su trim stipiniais likęs ratas
ir ta - negraži - pamatinė?

Kur šulinio gurkšnis prėskas
ir duonriekis kur nusimetęs?
Čia viskas - protėvių pėdsakas.
Sodybų pilnėjimo metas.

***

Mes pirmą svajonių pradžia
drožėm iš medžio;
antra pradžia išsirito,
prakirtus luobą granito -

ir medis išėjo su akmeniu
stovėti kelrodžiu statmenu
prie mūsų gyvenimo kryžkelių,
kad nuolat namo sugrįžtume.

PAMASTYMAI UŽGAVENIŲ PROGA

Žiemą štai verkšlenančią pamatėm,
užgavėnių atlydžiui užėjus.
kvepia blynais, lašiniais, kanapėm
dar snieguotas Rumšiškių muziejus.

... Tolimos vaikystės pusnys. Užgavėnės...
Persirengėliai šėtono kaukėm.
Buvo, jų nuo pat Kalėdų laukiam.
o pamatę juos iš siaubo gūždavomės.

Tik ir mums magėdavo išeiti -
vertėm kailinius ir kimšdavom kupras,
kitas kaukei dar ragus suras.
kad labiau pabaisinus žemaitį.

Gal žemaitį, o gal žiaurią žiemą,
delsiančią išsliūkinti iš kiemo...
Užgavėnės! Pagaliau jau Užgavėnės!
Mes, kaukėti, dūkdavom ir mušdavomės
sniego gniūžtėm, o ir pagaliais...
Tvėrėm eibes kaimo pašaliais.

Kad ir negerai, bet valiūkauti noris,
tik nežinom - kur rimtai, o kur juokais.
Jautėm, su mirtim šiaudinės Morės
žemėj greitai viskas pasikeis.

Kaukės kaukėm.
Kiek jau maskaradų
matėm mes - žemaičiai ir lietuviai!
O ir kiek vilties kepsnių priskredo
suktoje istorijos keptuvėj...

Štai jau blynai vėl į mugę šaukia.
Lietuva visa - tarytum Rumšiškės -
kaukėm ir veidais margoja mūsiškais -
tik atspėk - kur veidas, o kur kaukė.

Kam dar maskaradų! Jei lig valiai-
kipšo snukių. Skruostuos - pragaro randai;
ir dabar jau kaukėm karnavalinėm
tapo likę mažumoj dori veidai.

Stebim ir pasąmonėj kuždamės:
Lietuvoj dabar kasdieną užgavėnės.
su gyvenimu, nors laisvu, betgi pasliku,
su - blogiau nei kūno - dvasios pasniku...

Mes gyvenimu, pavasario nulytu,
cinam, klumpam; neviltis jau ima...
Kryžiaus kančios dar ligi Prisikėlimo
ir dar taip toli ligi Velykų.

K. BOGDANAS

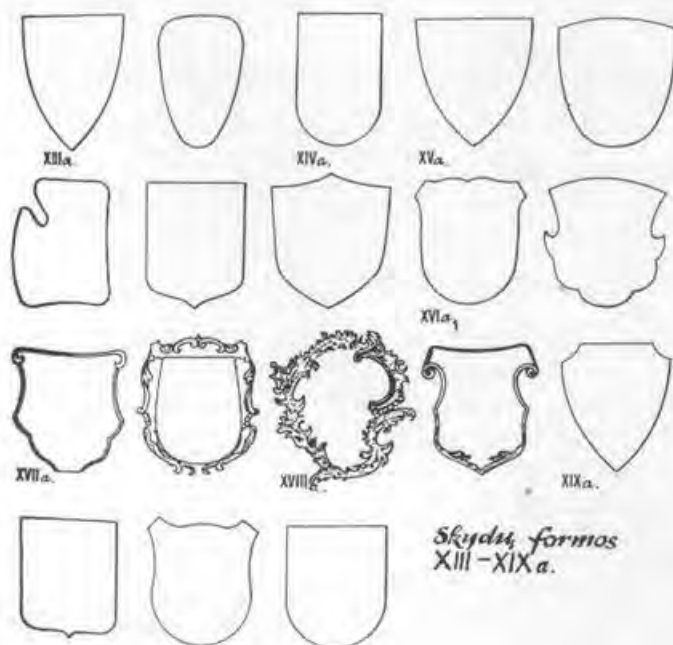
HERALDIKA

Pirmame žurnalo "Lietuvos Bajoras" numeryje mano straipsnyje kalbėjome apie heraldiką apskritai, iš esmės supažindindami skaitytoją su pagrindiniais šios istorijos mokslo šakos tyrinėjimo objektais - jos turiniu. Kaip jau minėjau, mums, Lietuvos Bajorų Karališkosios sąjungos nariams, turintiems savo giminės bajorystės įrodymo dokumentus arba siekiančiais juos surasti, turi būti svarbus bent minimalus išprusimas heraldikos moksle. Dėl to pradėsime ne nuo herbo apskritai, o nuo mums rūpimo bajoriškos giminės herbo. Kaip jau žinoma, herbas - tai giminės simbolinis skiriamasis ženklas. Jis, kaip valstybės ar miesto herbas, buvo kuriamas griežtai laikantis heraldikos taisyklių. Šios taisyklės ne visada būna vienodos, nes kiekviena tauta, o tuo labiau valstybė turi savo tradicijas. Mes remsimės mūsų artimiausių kaimynų lenkų, rusų, prūsų, iš dalies ir Vakarų Europos nuostatomis.

Herbas susideda iš pagrindinių (jau tapusių tradicinių) elementų: 1) skydo, 2) spalvos, 3) skydo lauko figūros, 4) skydo padalinimo, 5) šalmo ar bajoriškos karūnos, 6) ženklo virš karūnos ir 7) papildomų herbo priedų (laurų lapų, ąžuolo lapų ar šakų, mantijos, devizų ir kt.).

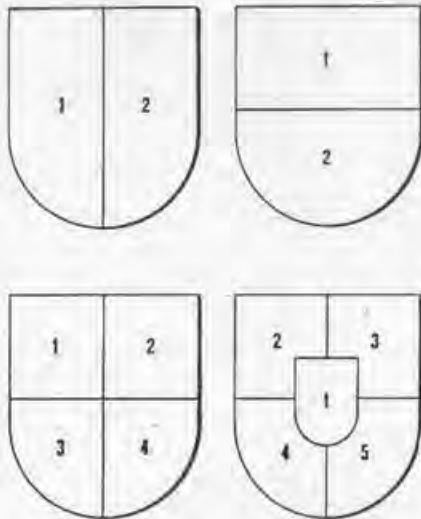
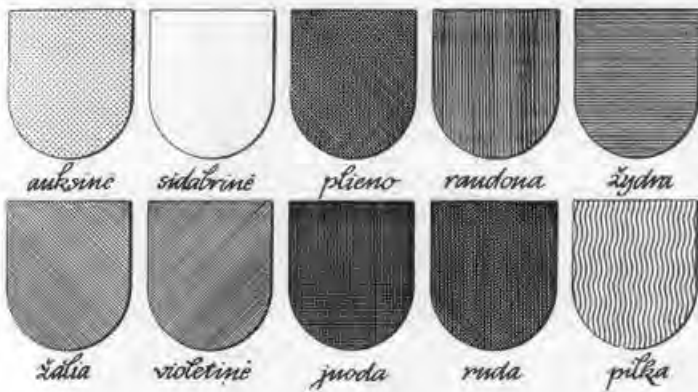
Skydas - tai, kaip ir šalmas, yra kario šarvo dalis. Jų formos šimtmečių bėgyje keitėsi pagal tuo metu vyraujančią stilių. Muziejuose dabar galime gerėtis nuostabiais taikomosios metalo plastikos meistrų kūriniams. Pagal juos lengvai galime nustatyti, kokiame amžiuje ir kokiame krašte jie buvo pagaminti. Pirminės graikų, romėnų ar rytų kraštų šalmų formos tiek vystėsi, kad galutinį pritaikymą pasiekė net šių dienų ginkluotės dizaine. T. p. skydo forma, pradedant nuo ankstyvosios gotikos laikų ir baigiant jau prašmatniais renesanso ar baroko laikų skydais, rodo ne tik kaip vystėsi ginkluotė, bet ir kaip keitėsi požiūris į patį herbą. Herbas tapo išskirtine savo luomo atžymėjimo atributika. Dėl to jis ypač yra gerbiamas; jam interjere ar eksterjere parenkamos pačios matomiausios ir garbingiausios vietos, jais puošiami karių ir tarnų rūbai, juos naudoja juvelyrų, kurdami pa-puošalus bei spaudus, kalamos monetos, spausdinami banknotai. Tai nuostabiai turtina žmonijos kultūros paveldo dalis.

Kaip buvo pažymėta - herbe didelę reikšmę turi *spalvos*. Jas galima suskirstyti į tris rūšis: metalo, audinio ir kailio. Kad būtų lengviau atskirti medžiagas ir herbo spalvas, juodai-balta spaudiniuose arba skulptūroje, vartojami sutartiniai jas žymėti grafiniai ženklai. Aukšą - geltona spalva, o grafiškai - paviršius

*Skydų formos
XIII-XIX a.*

nusėtas taškučiais; sidabras žymimas balta spalva, o paviršius lygus; plienas - įžambiai sukryžiuotomis linijomis, - tai metalo spalvos. Audinio spalvos žymimos sekandčiai: raudona - vertikaliomis linijomis, žydra (šviesiai mėlyna) - horizontaliomis linijomis, žalia spalva - įžambiomis linijomis, pakreiptomis į kairę, o į dešinę - bus purpurinė spalva; juoda - tankiai susikryžiuosios vertikales su horizontalėmis, o vertikales, susikryžiuosios su įžambiomis į kairę - ruda spalva ir pagaliau pilka spalva - vertikalios banguojančios linijos. Pastarosios vadinamos papildomomis spalvomis. Aišku, taurieji metalai - auksas ir sidabras, tai yra geltona ir balta spalvos yra pačios garbingiausios, o štai raudona ir žydrųjų spalvos savo reikšme beveik vienodai vertinamos, tik raudona spalva reiškia daugiau pralietą už Tėvynę kraują, drąsą, ryžtą, kovingumą, o žydroji simbolizuoja dangaus mėlynę, jos atspindį vandenyje, dvasingumą, malda, gerį. Todėl mūsų lietuviškuose herbuose daugiau sutinkama žydra skydo spalva, nors Lietuvos "Vyties" (labai seno ir reto herbo) laukas - raudonas. Tačiau atsiminkime, kad Prancūzijos karalių valstybinis herbas - žydrame lauke auksinės lelijos. Ši spalva būdinga visiems dvasininkų herbams, pvz. popiežiaus, kardinolų ar vyskupų... Apie spalvų reikšmę galima būtų ir daugiau pasakyti. Štai žalia spalva simbolizuoja girias, pievas, viltį; purpurinė - ypač vertinama, nes gilioje senovėje tik išrinktieji - patricijai galėjo nešioti tokios spalvos rūbą; juoda - reiškia žemę, jos turtus, industriją ir t.t. Kailiai, kurie daugiausia herbe yra papildomi elementai, t.p. turi savo grafišką piešinį. Pagal jį lengvai galima nustatyti, kokio kailio yra karališkoji (sabalo), o kokia kunigaikštishoji (šermuo-nėlio) mantija. Tai tiek apie spalvas, tik norėtusi pabrėžti, kad metalo spalvos (auksas ir sidabras), kaip taisyklė, nestatoma greta viena kitos. Klasikiniuose herbuose jos atskirtos raudona arba žydra, žalia arba juoda spalvomis - kitaip tariant audinio spalva.

Herbo skydas gali būti suskaidytas į atskirus laukus. Tiksliau sakant, į atskirus herbus. Jie išdėstomi pagal reikšmingumą. Pirmuoju skaičiumi žymimas kairysis arba viršutinis skydo laukas. T.y. pagrindinis vyro giminės ženklas - kairėje pusėje, moteriškos linijos - žmonos herbas. Jeigu norima keletą herbų sujungti į vieną sudėtinį, tai centre turi būti pagrindinis - vyriškos giminės herbas. To-kio herbo sukūrimas, arba senojo herbo nauja atmaina, yra karaliaus ar kunigaikščių - didvyrių prerogatyva.

Herbo labai svarbi detalė - skydo heraldinis piešinys. Jis gali būti dvejopas: geometrinis ar figūrinis. Geometrinis - abstrakčios kompozicijos skydą dalį spalvomis į atskirus įvairius piešinio laukus. O štai figūrinės kompozicijos, kurios komponuojamos į skydą kiek galima pilniau, sudaro apie dešimt teminių grupių: tai gynybą asocijuojantys ženklai (kuolas, juosta, nuokalnė, pieštas, styga); įženkliniai (kryžius, lankas, kirčiai...); ūkininkavimo įrankiai (pasaga, grėblis, katilas); žmogaus kūno dalys (kojos, rankos, kaukolė); zoologinės figūros (erelis, liūtas, žuvis, kentauras, grifas); ginklai (strėlė, ietis, šalmas); architektūros elementai (mūro siena, vartai, bokštas, sarkofagas); dangus ir atmosfera (žvaigždės, mėnulis, debesys); augalai (ąžuolas, rožė, lelija); kryžių atmainos (Maltos, lotynų, pravosiavų, Jeruzalės, graikų, šv. Andriejaus ir pan.). Visi jie gali būti sumaišomi ir

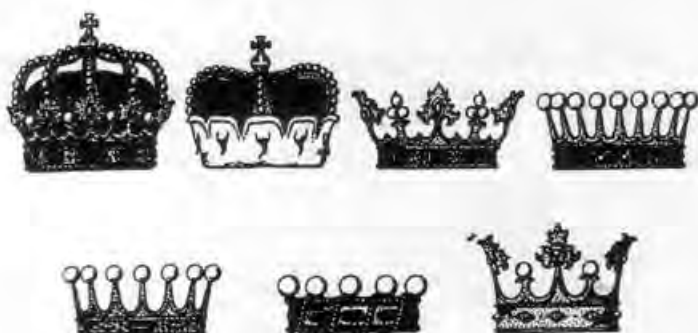
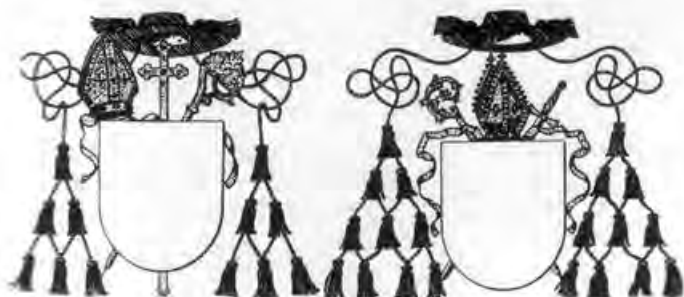
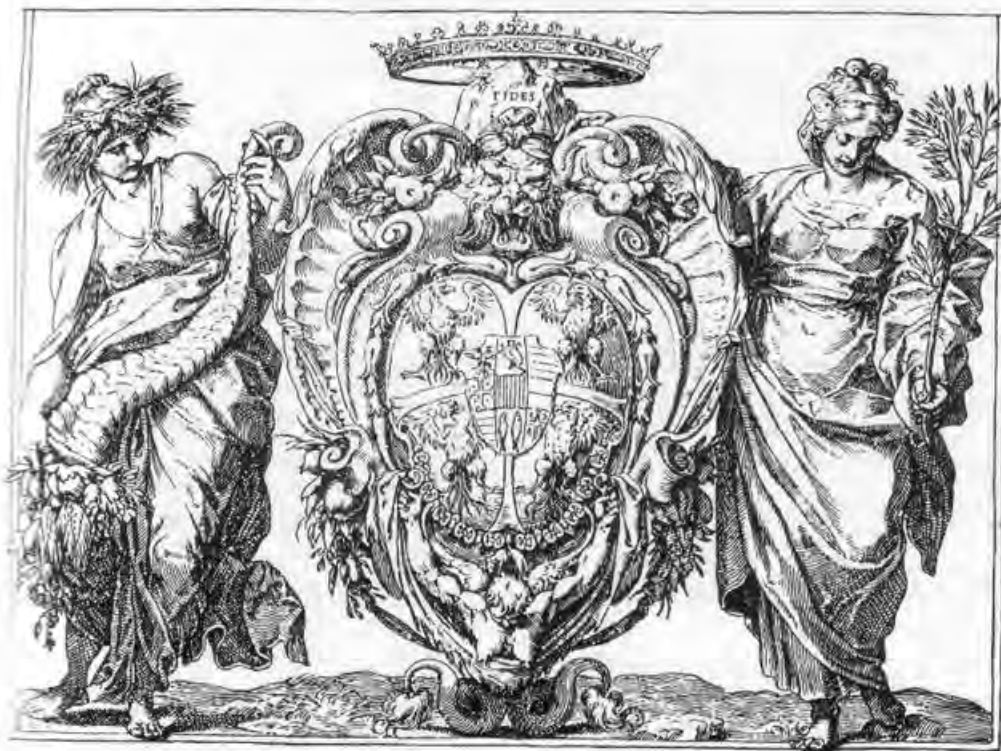
tokiu būdu gaunamos naujos heraldinės kompozicijos, kurios turi savo kilmę, atsiradimo legendą ir pavadinimą. Apie tai bus kalbama išsamiau kito žurnalo pus lapuose.

Dabar grįžkime prie *šalmo*. Jis dažniausiai puošiamas bajoriška karūna, o iš jos tarytum išauga 3-5 stručio arba pluoštas povelkų. Neretai vietoj plunksnų matome tas pačias pa-kartotas skydo heraldines figūras. Būna atvejų, kada karūnos viršuje nupiešti nieko bendro su skydo ženklu neturintys elementai ar figūros. Pvz.: Sapiegos herbe (raudoname lauke auk-sinė strėlė su dvigubu kryžiumi) iš karūnos išlenda pusė lapės ir dėl to šis herbas vadinamas "Lapės" vardu. Visiems turbūt ži-noma, kad Rusijos carų Romanovų dinastija save kildina iš ge-dimainių. Jų gimines herbe iš bajoriškos karūnos auga galingas ąžuolas - tai Lietuvos didikų herbų puošmena - mūsų švento medžio motyvas.

Taigi, ir karalius, ir imperatorius, ir cezaris, ir popiežius, visi jie, visų pirma, yra bajorai. Neatsitiktinai dauguma karalių save vadindavo pirmuoju savo šalies bajoru. Juos skyrė *karūnos*, ku-rios nurodydavo jo savininko rangą: imperatoriaus ar karaliaus, popiežiaus ar kardinolo, kunigaikščio ar grafo, barono ar vyskupo. Kuo aukštesnis rangas, tuo puošnesnė karūna; tik dvi-sių (neskaitant popiežiaus) rangų buvo galima suskaičiuoti pagal mazgų skaičių juostoje prie skydo: kardinolo - 30, arki-vyskupo - 20, vyskupo - 12. Kunigaikščių karūna buvo puošiamą su šermuonėlių kailiu, grafų - su 9-niais perlais, baronų - 7 (vok.)

ar 5 perlai (prancūz.).

Baigdamas noriu dar kartą priminti, kad herbas susideda iš trijų elementų: tik jam būdingos formos ir spalvos *skydo*, kuriame nupiešta heraldinė figūra, atviro ar uždaro *šalmo* (atidengtas šal-mas reiškė, kad šio herbo savininkui bajoro titulas buvo suteiktas ne už kari-nę tarnybą valdovui, o už kitus nuopel-nus Tėvynei), ir trečia - bajoriškos *karūnos*, ant kurios nupiešti heraldiniai ženklai arba plunksnos. Visa kita yra tik dailininko fantazija ar stiliaus reika-lavimai kuo įdomiau papuošti savo her-bą. Puošnumui paryškinti labai mėgia-mos laurų šakos, ąžuolo lapai, vėlia-vos, ginklai, būgnai, net patrankos... O kai herbas piešiamas su visomis rega-lijomis, mantijomis bei devizais; skydą iš abiejų pusių prilaiko moters ar vyro figūros, liūtai, kilmingieji paukščiai, fantastiniai grifai ar amūrai, tai toks herbas atrodo ypač įspūdingai. Jis vadi-namas didžiuoju (kaip ir spaudas) arba majestotiniu herbu.

Bendras Pumpėnų architektūrinio ansamblio vaizdas

Pumpėnų miestelio (Pasvalio raj.) centrą ryškina gražus baroko su klasicizmo elementais architektūros ansamblis, kurį sudaro Švč. M. Marijos Škaplierinės bažnyčia, varpinė bei buvusio senosios regulos karmelitų ordino vienuolyno pastatai. Šiame straipsnyje bus mėgi-nama rekonstruoti tik ansamblio fragmento – bažnyčios – istoriją. Ji sudėtinga ir paini, gausi faktų ir prielaidų.

Dabartinis, iki mūsų dienų išlikęs, bažnyčios pastatas yra XVIII a. pab.-XIX a. pr. statybinės kūrybos pavyzdys.

Tiek dabartinio, tiek neišlikusių Pumpėnuose architektūros paminklų istoriją galima atgaivinti remiantis archyvine bei publikuota medžiaga, kuri gana skaitlinga, tačiau neįvairi savo pobūdžiu. Didumą sudaro XIX a. bažnyčios inventoriai bei vizitacijos aktai. Mažiausiai žinių liko iš XVIII a. Taip pat negausus dokumentais XX šimtmetis. Čia gelbsti 1947 m. klebono K.Mozūro ir vikaro J.Valaičio surinkta bei surašyta bažnyčios istorija.

Pirminės žinios apie bažnyčios pastatą siekia XVII a. vidurį. Rašiusieji šia tema mini, kad valdant vyskui Jurgui Tiškevičiui (1650-1656), Pumpėnuose buvo medinė bažnyčia. Kas ją statė, žinių nėra. B.Kviklys nurodo, jog pirmoji bažnyčia statyta prieš 1638 m. Prielaidas daro remdamasis įrašu varpe, kabojusiame netoliese stovėju-sioje varpinėje: “Fusa 1638” (varpas išvežtas į Rusiją 1915 m.). Ši bažnytėlė atiteko senosios regulos karmelitams, kuriuos Pumpėnuose apie 1665 m. fundavo Zavadskiai. Šalia vienuoliai pasistatė medinį vienuolyną.

K.Mozūras, J.Valaitis, matyt, pastaraisiais sekdami B.Kviklys ir A.Bitinaitė rašo, jog pirmoji medinė bažnyčia kartu su vienuolynu sudegė 1770 m. Viskas, reikia manyti, buvo greitai atstatyta, nes 1797 m. vėl minimas gaisras, sunaikinęs tiek bažnyčią, tiek vienuolyną. Dažni gaisrai privertė vienuolius statyti fundamentalesnius statinius – iš mūro. 1798 m. miestelyje iškilo kiek didesnė (už pirmąsias) mūrinė bažnyčia vadinama “Šopa”. Ji buvo pailga, keturkampė su šiaudų stogu. Statiniu naudotasi iki 1818 m. [4] Jei pirmosios medinės bažnytėlės Pumpėnuose fundatorius nėra žinomas, tai kitų trijų (dabartinė yra ketvirtoji) statyba rūpinosi vienuoliai karmelitai padedami parapijiečių.

Dalia KLAJUMIENĖ

Švč. M. MARIJOS ŠKAPLIERINĖS BAŽNYČIOS PUMPĖNUOSE STATYBŲ IR ĮRANGOS ISTORIJA

Dabartinė bažnyčia pradėta statyti pačioje XVIII a. pabaigoje [5]. Jai parinkta kalva, esanti kairiajame Įstros krante. “Pamatai buvę sumūryti ant smaluotų žemėn įkaltų rąstų” (B.Kviklys). K.Mozūras nurodo 1804 m. inventorių, kuriame užfiksuota, jog 1798 m. bažnyčia buvusi išmūryta iki langų. Remiantis šiais dviem autoriais (B.Kvikliu ir K.Mozūru) galima teigti, jog statinio išorė baigta iki 1810 m. ir uždengtas čerpėmis stogas. Kita įranga baigta iki 1818 m. Darbų pabaigos terminas yra neginčytinas ir vieningai nurodomas tiek dokumentuose, tiek publikacijose. Tai 1818 m. rugsėjo 29 d., kai įvyko iškilmingi bažnyčios šventinimai. Juos atliko Biržų klebonas Kazimieras Pik-turna. Bažnyčia buvo pašvęsta švč. M. Marijos Dangun Ėmimo garbei. “Kiek vėliau dėl šio titulo kilo ginčai. Vyskupas M.Valančius 1861m. titulu pripažino švč. M. Mariją Škaplierinę, įvedė jos šventę bei atlaidus”. 1880 m. gegužės 25 d. pavyskypis Aleksandras Beresnevičius bažnyčią konsekrovo.

Bažnyčios išorė nepakito iki šių dienų. Statinys bebokštis, stačiakampio plano, halinis, su pusapskrite apside, stogas dvišlaitis. Pagrindinis fasadas atsuktas į šiaurės vakarus, tinkuotas ir baltintas kalkėmis. Platus profiliuotas, barokiniu būdu laužytas antablementas dalija fasadą į du tarpsnius. Poriniai toscaniniai piliastrai (apatiniam tarpsnyje stambūs, o viršutiniame mažesni) nužymi vertikalią dalijimą į tris dalis, kai išryškinama centrinė. Ji puošniausia, kiek aukštesnė ir užbaigta trikampiu frontonėliu su geležiniu kryžiumi viršuje. Pastarosios dalies puošnumą nulemia vertikalia ašimi išdėstytos didžiųjų durų ir pusapskritės formos lango angos (pirmas tarpsnis) bei stačiakampė niša, kurios viršų turtina trikampis sandrikas (antras tarpsnis). Šioje nišoje patalpinta medinė dažyta Kristaus Nazariečio skulptūra. Ji bažnyčią puošė nuo pat pradžių. Tai patvirtina vizitacijos aktas, surašytas 1820 metais.

Šoniniai fasadai, skirtingai nuo pagrindinio, netinkuoti. Juos ritmingai skaido aukšti piliastrai, kylantys ties pastoginiu karnizu. Piliastų ritmą antrina tarp jų išsidėstę pusapskritės arkos formos langų angos, įrėmintos stačiakampėmis tinko juostomis.

Jei sakralaus statinio išorė išlaikė originalų XIX a. pradžios plastinį vaizdą, tai vidus buvo formuojamas visą XIX bei XX amžių. Evoliucija ryškiausia altoriuose, nors pakitimų neišvengė ir kiti kompaktiškos trinarės interjero erdvės elementai.

1820 m. liepos 31 d. vizitacijos aktas liudija, kad 1818 m. pašventintos Pumpėnų karmelitų ordino bažnyčios interjeras atrodė taip: trinarė (vidurinė nava aukštesnė, atskirta nuo šoninių masyviais pilioriais) su vargonų choru virš centrinio įėjimo ir presbiterija. Vienoje pusėje (Evan-

gelijos) buvo dviejų aukštų zakristija, kitoje - tokios pat struktūros sandėlys. Visas bažnyčios vidus tinkuotas ir baltintas, grindys iš plytų. Interjerą puošė 3 mediniai altoriai: Didysis Šv. Dievo Motinos (presbiterijoje), šv. Juozapo (dešinėje navoje), Jėzaus Kristaus (kairėje navoje).

Lyginant K.Mozūro ir J.Valaičio aprašytą trečiosios Pumpėnų miestelio bažnyčios ("Šopos") interjerą su 1820 m. inventoriumi, aiškėja, jog buvo perkelti senieji altorių paveikslai. Panaudotos ir kitos konstrukcinės-architektūrinės detalės. Tačiau jais naudotasi tik pačioje pradžioje. 1820-1832 m. bėgyje vienuolių bei parapijiečių lėšomis pastatomi trys nauji altoriai: du mūriniai ir vienas medinis. Reikėtų patikslinti, kad 1830 m. ir 1844 m. inventoriai minėdami tris naujus interjero akcentus iš tikrųjų kalba apie Didįjį ir kairiosios navos altorius. Ši painiava kyla todėl, kad Didįjį (dviejų tarpsnių) sudarė du atskiri altoriai: apačioje mūrinis, viršuje medinis. Tuo tarpu dešinėsios navos (šv. Juozapo) altorius lieka nepakitęs.

Taigi, 1826-1830 m. kairėje navoje vietoj medinio Jėzaus Kristaus altoriaus, pastatomas naujas mūrinis - Dievo Motinos Škaplierinės, vienuolių karmelitų globėjos garbei. Tai kelių tarpsnių, su dviem paveikslais altorius. Pirmame tarpsnyje - Šv. Dievo Motinos Škaplierinės tapytas atvaizdas. 1844 m. inventoriuje jis aprašomas su geltono vario, vietomis pasidabruotu ir paaukuotu, apkaustu. Viršutiniame tarpsnyje - "Šv. Elijaus" paveikslas. Altorius įrengtas šv. Škaplieriaus Brolijos rūpesčiu bei lėšomis.

Beveik tuo pat metu, 1827-1830 m., presbiterijos viduryje (už altoriaus paliekant vietos uždaram vienuolių chorui) pastatytas dviejų tarpsnių Didysis altorius. Apatiniame mūriniame - patalpinta ant drobės tapyta Aušros Vartų Madona. Architektūrinio karkaso nišose stovėjo šv. Petro ir Povilo skulptūros. Antrame mediniame tarpsnyje (altoriuje) - "Nukryžiuotojo" paveikslas, kurį rėmino keturios kolonos, laikančios gipsinės angelų skulptūras. Altoriaus viršuje kabojo Dievo apvaizdos paveikslas, aplink kurį buvo pritaisytos 6 angelų skulptūrėlės. Ant sienos, viršuje nupatyti šv. Elijaus ir Elirėjaus atvaizdai. Toks sudėtingas, daugiaplanis altorius buvo įrengtas ir išpuoštas vienuolių karmelitų rūpesčiu.

Dar pastarųjų lėšomis 1830 m. šventoriuje pastatoma mūrinė varpinė (iki tol buvus medinė) bei bažnyčia aptvarama akmenine tvora. Ji juosė šventorių ir apėmė dalį vienuolyno posesijos.

Tokių darbų prie bažnyčios (viduje ir išorėje) spėjo atlikti Pumpėnų karmelitai. 1832 m. Rusijos valdžia panaikino vienuolyną ir vienuolius iškėlė. Visą jiems priklausiusį turtą atėmė. Bažnyčią atidavė parapijai.

Kadangi karmelitai, statę Pumpėnų bažnyčią, buvo gana greitai iškelti, todėl jie spėjo tik pradėti interjero įrengimą. Toliau statinį gražino, pildė naujais altoriais bei paveikslais jau parapijos klebonai.

1847 m. Šv. Juozapo altorius (dešinėje navoje) iš medinio perdirdamas į mūrinį [18]. Darbai atliekami išlaikant vieningą stilių su "Marijos Škaplierinės" altoriumi. Pirmame tarpsnyje patalpinamas paveikslas "Šventoji šeimyna", o antrame - "Marijos į dangų ėmimas".

Apie 1850-1851 m. bažnyčioje atsirado naujas (ketvirtas) altorius. Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) saugomame 1851 m. dokumente jis aprašomas kaip "medinis", kurį puošė du paveikslai: "Šv. Mykolas" ir "Šv. Antanas". Toks jis išbuvo visą XIX amžių. Tai patvirtina rasti bažnyčios inventoriai. XX a. viduryje (apie 1942 m.) šis altorius buvo rekonstruotas. Rekonstrukcijos autorius (pagal K.Mozūrą ir J.Valaitį) buvęs Aleksandrov-Petro (?), kuris ištapė ir jau minėtą šv. Antano nišą (šv. Juozapo altoriuje). Po atnaujinimo tapęs pusiau mūriniu (pirmas tarpsnis), pusiau mediniu (antras tarpsnis). Matyt tada vietoje šv. Antano atvaizdo altoriuje buvo įtaisytas paveikslas "Šv. Dievo Motina".

1869 m. Pumpėnų bažnyčioje įkomponuojamas penktasis dviejų tarpsnių medinis, "stulpais ir karnizais papuostas" altorius, kuriame patalpinti šv. Barboros bei šv. Agotos atvaizdai [20]. Jis pastatytas kairėje centrinės navos pusėje, prie pilioriaus. K. Mozūras bei J. Valaitis rašo, kad kunigo "J. Viksvos laikais (1900-1915 m. - D.K. past.), medinėms dalims supuvus, altorius buvo išardytas. Senojo vietoje yra išmūryta naujoji mūrinė mensa. Priestato vietoje yra mažutis tabernakulis ir prie pilioriaus pakabintas gana gražus didelis kryžius. Virš kryžiaus kabo dailininko Aleksandravičiaus pieštas šv. Jurgio nedidelis paveikslas". Pastarasis altoriaus apibūdinimas tinka ir mūsų dienoms.

Taigi, XIX šimtetyje, tiksliau 1869 m., altorių išdėstymo schema Pumpėnų bažnyčioje buvo baigta: presbiterijoje Didysis, po vieną šoninėse navose bei du centrinėje navoje prie piliorių.

1830 m. sumūrytas Didysis stovėjo iki 1876 m. Klebonas S.Kuprevičius 1874 m. pradėjo susirašinėjamą su vyskupu M.Valančiumi naujo altoriaus pastatymo klausimu [21]. S.Kuprevičiaus iniciatyva buvo paruoštas medinio altoriaus projektas. Tačiau vyskupas jam nepritarė ir buvo sudarytas naujas - pusiau mūrinio, pusiau medinio. Pastarąjį patvirtino tiek dvasinė, tiek pasaulietinė valdžia. Naujasis pastatytas prie pat puslankės presbiterijos sienos ir komponuotas, derinantis prie pastarosios formos. Pirmąjį tarpsnį puošė du Aušros Vartų Madonos atvaizdai: vienas kasdieninis, kitas - su paaukuotu ir pasidabruotu apkaustu - šventinis. Antrame tarpsnyje - Nukryžiuavimo scena. Visa tai įremino kompoziciškai darnus ir raiškus korintinio orderio architektūrinis karkasas. Dabartiniu metu matomas Didžiojo altoriaus skulptūrinis dekoras buvo atliktas (K.Mozūro ir J.Valaičio duomenimis) XX a. Pirmo tarpsnio keturi Evangelistai atlikti iš gipso 1942 m. "Kauno Meno Mokyklos direktoriaus". Taip pat pastarajam priskiriama ir Dievo Motinos Nekalto Prasidėjimo skulptūra, stovinti presbiterijos kairiojoje pusėje ant aukšto postamento. Dešinę presbiterijos pusę puošia šv. Jėzaus širdies skulptūra, "Kauno Meno Mokyklos mokinių darbas". Antrame tarpsnyje, nišose tarp kolonų stovi medinės šv. Petro ir Povilo skulptūros. Panašu, kad jos atkeltos iš senojo altoriaus.

Tais pačiais 1942 m., kai buvo kuriamos Didžiojo altoriaus skulptūros, kun. K.Mozūro rūpesčiu žemutinėje jo (altoriaus) dalyje įtaisomas "Kristaus Karaliaus" pa-

veikslas, o viršutinėje, už skulptūrinės Nukryžiuojimo scenos, nutapomas ant drobės Golgotos kalno vaizdas. K. Mozūras ir J. Valaitis mini, kad visus altorių pakeitimo ir pagražinimo darbus 1942 m. atliko "Kauno Meno Mokyklos direktoriaus priežiūroje bažnyčių dekoratorius, šiaulietis Cižauskas".

Askirai reikia pasakyti, kad altorius puošianti marmuro imitacija yra įvesta XX a. pradžioje (klebono J. Viksvos laikais). Tada visi altoriai buvo meniškai perdažyti žalsvai rausvos marmuro imitacijos aliejiniais dažais, o karnizai paausuoti.

Pirmasis didesnis remontas (atidavus pastarąją parapiją 1832 m.) buvo atliekamas klebonaujant jau minėtam (prie Didžiojo altoriaus darbų) kun. S. Kuprevičiui (1871-1878 m.). 1872 m. "stogas buvo užklotas geležine skarda ir rausvai nudažytas". "1871-1878 m. bėgyje buvo sudėti nauji medžio rėmai bažnyčios langams; lubos išmuštos drobe ir išdažytos". Be to, visas šventorius apjuosiamas "nauja akmenine mūro siena metro su viršum aukščio". Taigi, šis veiklus žmogus, per nepilną dešimtmetį daug padarė Pumpėnų bažnyčios labui.

Kita minėtina asmenybė, ėmusi restauruoti bažnyčią XX a. pradžioje, - kun. J. Viksva. Jis 1911 m. iš naujo perdengė stogą skarda. 1911-1914 m. parapijiečių lėšomis vietoj susidėvėjusių plytinių grindų sudėjo medines. Padirbdino bažnyčioje suolus, išmūrijo sakyklą, įtaisė langams geležinius rėmus ir sudėjo spalvotus vitražo imitacijos paveikslus: "Kristaus Erškėčiais vainikuoto", du "Dievo Motinos" ir "Šv. Juozapo". kai kuriems altoriams padirbdino mūrines mensas.

Pasibaigus karui, pradėtus J. Viksvos darbus tęsė klebonas kun. P. Čepulis (klebonavo 1920-1925 m.). Bažnyčios sienos (interjere) išdažomos šviesiai rausva spalva, o sieniniai piliastrai ir kolonos - žalsvai rausva marmuro imitacija. Sienos apie Didįjį altorių ir iki prasidedant šoninėms navoms bei visas choro fasadas išdažytas ištisais trispalvių žalsvame fone ornamentų kilimais. Vidurinės navos skliautai ir šoninių navų lubos dažytos žydra spalva bei išpuoštos aukso spalvos žvaigždėmis. Ties presbiterija, skliaute ištapyta scena "Kristus tarp Apaštalų". Meistrų, atlikusių šiuos darbus pavardės nėra žinomos.

Štai tokia sudėtinga ir paini Pumpėnų Švč. M. Marijos Škaplierinės bažnyčios istorija. Laikas, stichijos (gaisrai, karai), ne visada kilnūs žmonių sumanymai daugelį faktų ištrinė, paslėpė nuo mūsų. Tačiau nuoseklūs pastarųjų metų, gal būt ir ateities tyrinėjimai padės kai kurias istorines netektis susigrąžinti, susidaryti kuo pilnesnį bei teisingesnį vaizdą apie šį statinį.

Redakcijos prierašas:

Atsiprašome autorės, kad dėl vietos stokos nepatalpinome nuorodų ir paaiškinimų.

Pumpėnų bažnyčios didysis altorius.

Šoninis Šv. Juozapo altorius.

Nijolė LIETUVNINKAITĖ

ŽEMAIČIŲ BAJORŲ BIRŽIŠKŲ TAUTINIS APSISPSENDIMAS

Lietuvos mokslo, kultūros ir visuomenės istorijoje broliai profesoriai lietuvių literatūros istorikas Mykolas (1882-1962), bibliografas ir kultūros istorikas Vaclovas (1886-1956) ir matematikas Viktoras (1886-1964) Biržiškos paliko gily pėdsaką. Jų mokslinė, pedagoginė ir visuomeninė veikla buvo įkvėpta pasišventimo savo tėvynei. Apie Mykolą Biržišką J. Tumas-Vaižgantas yra pasakęs: "Ir sutapo su savo tauta". Šie žodžiai tinka visų trijų brolių Biržiškų gyvenimui ir darbams api-būdinti. Vėliau nuostata dirbti Lietuvai dar kartą patvirtino Vaclovas Biržiška 1948 m. žurnale "Aidai". Jis rašė: "Savo gyvenime neturėjau ir neturiu jokių kitų ambicijų, kaip tiksliai tarnybą savo tautai". Kas nulėmė bajorų Biržiškų tautinį apsisprendimą? Kokiomis sąlygomis brendo jų tautinė savimonė? Gera žinome, kad dauguma Lietuvos bajorų XX a. pradžioje laikėsi lenkų kultūrinių ir politinių pažiūrų. Pabandykime atsakyti į minėtus klausimus.

Pirmiausia didelę įtaką brolių Biržiškų tautinės savimonės brendimui turėjo giminės tradicijos ir šeimos aplinka. Šiaulių gimnazijos atmosfera, kur "litvomanijos" klausimai ne tik sukeldavo aštrias diskusijas gimnazistų tarpe, bet ir įžiebdavo ne vieną lietuviškos kibirkštį, taip pat padarė teigiamą poveikį. Biržiškos yra kilę iš žemaičių bajorų giminės, žinomos nuo XVII a. pradžios. Jų senelis Leonardas Biržiška, 1831 m. sukilimo dalyvis, laikėsi lietuviškų bajorų tradicijų. Tai jis ragino savo sūnus ir anūkus nepamiršti žemaitiškos kalbos. Tėvas gydytojas Antanas Biržiška studijų metais Maskvos universitete bendravo su lietuvių visuomenės veikėjais V.-Pietariu, I. Basanavičiumi. Jis turėjo didelę įtaką savo sūnams. Motina pedagogė Elžbieta Biržiškienė, kilusi iš bajorų Ra-dzevičių šeimos, stengėsi auklėti vaikus lenkų patriotine dvasia bet ilgainiui pati sulietuvėjo. Iš motinos sūnūs gavo plataus humanitarinio išsilavinimo pagrindus.

Pirmą kartą tautinio apsisprendimo klausimas iškilo 1897 m., kai vyko visuotinis Rusijos gyventojų surašymas. Antanas Biržiška ir sūnūs Vaclovas bei Viktoras užsirašė lietuviais, o Mykolas motinos įtakoje - lenku. Jo apsisprendimas įvyko vėliau. Savo atsiminimų knygoje "Anuo

metu Viešniuose ir Šiauliuose" (1938) Mykolas Biržiška pažymi, kad lemtingas posūkis į lietuviybę buvo 1900 m., kai susipažino su P. Urbšiu, mokiusiu jį lietuvių kalbos, bei susidomėjo "Varpo" ir "Ūkininko" periodiniais leidiniais.

Išskirtinio dėmesio nusipelnė brolių Biržiškų pedagoginė, visuomeninė ir politinė veikla lenkų okupuotame Vilniuje. Prisiminkime kelis iškalbingus faktus. Nepriklausomybės akto signataras Mykolas Biržiška vadovavo visam Vilniaus lietuvių tautiniam ir politiniam judėjimui iki jo suėmimo 1922 m. Jis buvo Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas, lietuvių gimnazijos direktorius, kelių dienraščių redaktorius ir bendradarbis. Prie brolio veiklos daug prisidėjo Vaclovas ir Viktoras, kartu dirbę toje pačioje gimnazijoje ir bendradarbiaję spaudoje.

Kaune praėjo vaisingiausi brolių Biržiškų mokslinio ir pedagoginio darbo metai. Jie toliau intensyviai dirbo visuomenės labui. Biržiškos dalyvavo kelių draugijų ir organizacijų veikloje, skaitė paskaitas V. Kudirkos liaudies universitete, kursuose, rašė publicistinius straipsnius, atsiliepdami į tuometines visuomenines problemas. Biržiškoms teko dirbti ne vienoje švietimo įstaigoje, bet daugiausia jėgų ir gabumų jie atidavė Kauno universitetui, kuriame dėstė nuo pat jo įkūrimo. Mykolas Biržiška kelis metus buvo Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas, 1926-1927 m. ėjo rektoriaus pareigas. Jis dėstė senosios lietuvių literatūros ir tautosakos kursus. Universiteto laikotarpiu Mykolas Biržiška parašė svarbiausius mokslinius darbus ir padėjo pagrindus lietuvių literatūros istorijai. Vaclovas Biržiška 1933-1935 m. buvo Teisų fakulteto dekanas. Jis dėstė teisę, bibliografiją ir knygos istoriją. Vaclovas Biržiška 1923 m. tapo universiteto bibliotekos įkūrėju ir jai vadovavo iki 1944 m. vasaros. Viktoras Biržiška dėstė matematiką Gamtos matematikos fakultete. Nuo 1931 m. buvo matematinės analizės katedros vedėjas. Viktoras Biržiška parašė teorinės ir taikomosios matematikos darbų, reikšmingų matematikos raidai Lietuvoje. Verta atskirai paminėti dar vieną Lietuvos kultūrinį įvykį, kuriame dalyvavo broliai Biržiškos. Tai - "Lietuviškosios enciklopedijos" pasirodymas. Jos rengime

daug nusipelnė profesoriai Biržiškos. Vaclovas Biržiška buvo vyriausiasis redaktorius. Jis parašė per 3 tūkst. enciklopedinių straipsnių. Mykolas Biržiška "Lietuviškojoje enciklopedijoje" paskelbė 3,5 tūkst. straipsnių. Viktoras Biržiška redagavo matematikos ir mechanikos skyrių, rašė straipsnius.

Lietuviška veiklą broliai Biržiškos tęsė ir emigracijoje. Jiems 1944 m. vasarą teko pasitraukti į Vokietiją. Hamburge ir Pilsberge Biržiškos dėstė Pabaltijo universitete. Vėliau apsigyveno JAV. Ten tęsė pradėtus mokslinius darbus, dalyvavo lietuvių kultūriname gyvenime. Meilė tėvynei išliko tokia pat stipri. Tai liudija Vaclovo Biržiškos kalba, pasakyta 1953 m. per "Amerikos balso" radiją apie Bostone pradėtą leisti "Lietuvių enciklopediją": "Šis darbas skiriamas būti dovana Lietuvai ir visiems lietuviams pasaulyje. Su šiuo kultūriniu ginklu mes bandome praverti geležinę uždangą... Mūsų širdys ir mūsų sielos su mūsų broliais anapus geležinės uždangos. Mes kreipiame savo mintis į jus kasdien." Profesorių Biržiškų darbštumo ir jų tarpusavio dvasinio ryšio dėka mus pasiekė dar vienas reikšmingas lietuvių kultūros istorijos darbas - Vaclovo Biržiškos bibliografinis žodynas "Aleksandrynas". Autoriui mirus, rankraštį spaudai parengė ir redagavo Mykolas Biržiška. Deja, šio darbo nespėjo baigti. Po jo mirties "Aleksandryno" leidimu toliau rūpinosi jauniausias brolis Viktoras. "Aleksandrynas" yra tarsi vainikas senosios lietuvių literatūros rašytojams iki 1865 m. Taip paskutinį kartą susijungė trijų brolių rankos ir sielos.

Žemaičių bajorų Biržiškų šeima yra unikali tuo, kad išugdė tris dideles asmenybes, kurios pirmiausia imponuoja pasišventimu savo tautai, erudicija ir darbštumu. Brolių Biržiškų visuomeninė veikla pasižymėjo giliu pilietiškumu. Talentingi mokslininkai praturtino Lietuvos mokslo ir kultūros istoriją. Profesorių Biržiškų gyvenimas ir veikla turėtų būti keldrožiu Lietuvos bajorų ainiams.

Valdas RAKUTIS

LIETUVOS KARO MOKYKLOS XVIII a.

Pirmoji XVIII a. lietuviška karo mokykla atsirado privačiose kunigaikščių Radvilų valdose ir jų iniciatyva. Jeronimo Florijono valdoma Radvilų "karalystė", kurią sudarė Nesvyžiaus ir Biržų žemės, turėjo 6000 vyrų kariuomenę, kuriai reikėjo savos mokyklos. "Artilerijos ir inžinierių mokykla" buvo įkurta Nesvyžiuje 1748 metais. "Reguliamina" šiai mokslo įstaigai parašė Jeronimo Florijono brolis, LDK didysis hetmonas Mykolas Kazimieras II Radvila, vadintas "Žuvele". Mokykla veikė iki 1776 metų. Jai vadovavo saksas Frolich'as, čia buvo dėstomos prancūzų ir vokiečių kalbos, geometrija, civilinė ir karinė architektūra, topografija, piešimas, artilerija, buvo mokoma žemės matavimų. Čia buvo galima gauti tik specialių žinių, todėl priimdavo tik tuos, kurie jau ragavo mokslo kitose mokyklose. Nors "Reguliamina" numatė 48 vietas, realiai mokėsi apie 17 kariūnų. Mokiniai buvo pratinami žygiuoti, fechtuoti, įrengti stovyklas, žinių patikrinimui buvo ruošiami manevrai ir mokomieji šaudymai. Kariūnus mokė svetimtaučiai dėstytojai ir karininkai, specialistai puskarininkiai, o suiručių metu ir gabesni kariūnai. Nesvyžiaus mokyklos įtaka LDK kariuomenės formavimuisi nėra kaip reikiant iširta, bet jau iš turimų žinių galima daryti išvadą, kad Radvilų ir LDK artilerijų karininkai buvo vienaip ar kitaip susiję su Radvilų "artilijos ir inžinierių mokykla".

Krašto nelaimių pasekmėje apsilpus kunigaikščių Radvilų jėgai, karo mokyklos reikalais užsiėmė LDK išdininkas Antanas Tyzenhauzas. Jis 1774 metais Gardine atidarė LDK karo mokyklą, kurioje mokėsi 17-23 mokiniai. Manoma, kad nemažą sumą ši mokymo įstaiga gavo iš Stanislovo Augusto Poniatovskio, Respublikos valdovo. Sprendžiant iš mokyklos statuto ("Regulament dawning lekeci"), čia buvo mokoma topografijos, piešimo, geografijos, teorinės geometrijos, vokiečių kalbos, aritmetikos ir praktinės geometrijos bei "charakterio formavimo" - kaligrafijos. Neapsieita be fechtavimo ir muštro. Mokyklai vadovavo tas pats Frolich'as, dėstė užsienio specialistai bei Nesvyžiaus auklėtiniai Liutnickis ir Hiršbergas.

Žlugus A.Tyzenhauzo bandymams paversti Gardiną Lietuvos pramonės centru, 1782 metais Kadetų korpusas buvo perkeltas į Vilnių.

Ketverių metų seimas nusprendė padidinti Respublikos kariuomenę iki 100000 karių bei sustiprinti specialiąsias tarnybas - artileriją ir inžinieriją. Šiam tikslui pasiekti Artilerijos generolo žinioje atsirado Artilerijos ir Inžinierijos korpusas, ruošęs puskarininkius. Ši mokykla buvo su-

dėtinė kariuomenės dalis, kariškiai buvo ruošiami neatsitraukiant nuo kasdieninės tarnybos. Puskarininkių ruošimu rūpinosi artilerijos pulkininkas Fridrichas Kronemanas (Cronemann), dėstęs dar Nesvyžiaus kariūnams. Varšuvos kadetų korpuso absolventas, inžinierių vadas ir vėlesnis 1794 m. sukilimo Lietuvoje vadas Jokūbas Jasinskis bei kiti. Lietuvos artileristai ir inžinieriai aktyviai dalyvavo 1792 m. kare prieš rusus, todėl mokykla buvo uždaryta ir, nepaisant Kronemano ir Jasinskio pastangų, atidaryta ne-buvo.

Lietuvos karininkai mokėsi kitų valdovų dvaruose ir kariuomenėse, bet turbūt pati reikšmingiausia vaidmenį atliko valdovo įkurtas Varšuvos kadetų korpusas, vadintas Riterių mokykla.

Šią mokyklą įkurti karalius pasižadėjo dar savo Pacta conventa, sutartyje su tauta ir šiam savo kūdikiui nepagailėjo nei pastangų, nei pinigų. Pradžioje ši įstaiga priėmė įvairaus amžiaus jaunuolius, dažnai turinčius skirtingą išsilavinimą ir mokė tik karinių dalykų, tačiau 1768-1772 metais buvo įvykdyta rimta reforma.

Ypatingą mokyklos reikšmę apsprendė kryptingas patriotinis auklėjimas, kuriam vystyti mokyklos šefas kunigaikštis Adomas Čartoriskis paruošė "riterio katekizmą". Korpusė dažnai lankydavosi pats karalius ir kiti žymūs tos epochos žmonės. Kariūnams buvo nuolat kartojama, kad jie turės prikelti savo pažemintą tėvynę, sustiprinti kariuomenę, įvesti tvarką. Paskaitose stengtasi sujungti prancūzų enciklopedistų ir vokiškąsias Grundlichkeit idėjas, tokiu būdu išaugo nauja apsišvietusi ir atvira naujovėms kariškių karta, aukštai vertinta daliniuose, štabuose ir... salonuose.

Varšuvos kadetų korpusas buvo skirtas ne tik Kariūnais, bet ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, kuriai priklausė trečdalis vietų, tačiau lietuviai savo galimybių neišnaudavo, nes Varšuva buvo toli, o lenkai čia mokėsi net už savo pinigus. Iš viso Riterių mokykloje lavinosi apie 650 jaunuolių iš visos Respublikos ir jai priklausančių žemių. Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei Varšuvos kadetų korpusas davė Tadeušą Kosciušką, Jokūbą Jasinskį, Julijų Ursiną Nemcevičių, Mykolą Sokolnickį, Karolį Sierakovskį, Kazimierą Sapiegą ir kitus pasižymėjusius kariuomenės ir valstybės veikėjus.

XVIII a. karo mokyklos įvykdė iškeltuosius uždavinius, suformuodamos patriotiškai nusiteikusių ir savo dalyką gerai išmanančių karininkų kadrus, gerai užsirekomendavusius 1792 metų kare. 1794 m. sukilime, Napoleono karuose ir 1830-1831 m. įvykiuose, parodydamos teigiamą pavyzdį ateinančioms kartoms, kaip reikia ruošti Tėvynės gynimui nepalankiomis sąlygomis, kai trūksta lėšų, dėstytojų, patirties, o skersai kelią žengia pasenusios tradicijos ir tamsuoliškas pacifizmas. Ypatingi nuopelnai priklauso Varšuvos Riterių mokyklai, kuri daug dėmesio skyrė patriotinės dvasios ugdymui, lavino valstybinį mąstymą.

Dr. Povilas VITKEVIČIUS, Bialynės herbo bajoras

SENIOSIOS LIETUVOS KARIUOMENĖ IR MYKOLINĖS

Visas katalikiškas pasaulis rugsėjo 29-ąją pagerbia Šv. Mykolą Arkangelą. Ši diena senosios Lietuvos kariuomenei buvo ypatinga, jai ruošdavosi ištisus metus. Mat, per Mykolines vykdavo Lietuvos kariuomenės ir jos kovinės parengties apžiūra.

Lietuvos kariuomenė turi labai senas ir garbingas tradicijas. Jei iki XII a. lietuviai daug kentėjo nuo savo kaimynų rusų ir lenkų puldinėjimų, tai šio amžiaus viduryje padėtis pasikeičia.

Lietuvių kariai, vedami savųjų kunigaikščių, pasiekdavo net šiandienos akimis žiūrint gana tolimus kraštus. Jie dažnai puldavo turtingas Pskovo ir Didžiojo Naugardo respublikas, pasiekdavo Saaremos salą ir net Archangelską. Pietuose lietuviai dažnai užpuldavo plotus, esančius prie Dniepro ir už Pripetės upės.

Apie lietuvių žygius ir jų drąsą geriausiai liudija priešų pasisakymai to meto kronikose. Tai Eiliuotoji Livonijos Kronika, Henriko Latvio kronika, Petro Duisburgiečio "Prūsijos žemės kronika", Vygando Marburgiečio "Naujoji Prūsijos Kronika" ir kiti istoriniai šaltiniai.

Ji karo žygius traukdavo jauni, nevedę 20-35 metų vyrai. Lietuvių liaudies dainose karius išlydi tik "mergelės lelijės" ir "motulės sengalvėlės", čia niekur neminami išlydinčios žmonos ar vaikai. Lygiai taip pat tos pačios moterys apšaukia joms brangių vyrų netektį.

Lietuvos kariuomenę net iki pačių vėlyviausių laikų sudarė tik raiteliai. Todėl dainose taip dažnai sutinkame kario ir jo mylimo žirgo įvaizdžius. Apie karius pėstininkus dainose neužsimenama.

Nuo seniausių laikų lietuvių kariai priešą puldavo nešdami savo vėliavą. To meto kronikos su siaubu rašė, kad lietuviams nešant vėliavą, su gyvaisiais kariais kartu kovoja tūkstančiai žuvusiųjų karių vėlių, todėl lietuviai neįveikiami.

Šiandien visi gerai žino, ką reiškia žodis "vėliava". Tai žiedėnis ar mažesnis audeklo gabalas su tam tikrais simboliais bei įrašais. Vėliavas turi bažnytinės bei pasaulietinės organizacijos, bendrijos, partijos, mokyklos. Tačiau yra ir kita šio žodžio prasmė, šiandien mažai kam teži-noma. "Vėliava" LDK laikais reiškė tam tikrą, gana gausų kariuomenės dalinį.

XV-XVIII a. LDK kariuomenėje buvo dviejų rūšių vėliavos: pavietai ir atskirų didikų (1566 m. LDK buvo padalyta į vaivadijas, o šios į pavietus). Lietuvoje tuo metu buvo šios vaivadijos: Vilniaus, Trakų, Žemaičių (ji vadinosi

seniūnija, tačiau turėjo visas vaivadijos teises), Smolensko, Polocko, Naugarduko, Vitebsko, Lietuvos Brastos, Minsko ir Mstislavlio. Tai buvo labai stambūs administraciniai vienetai. Vaivadija maždaug atitiko carinės Rusijos guberniją, o pavietas - apskritį.

Iš pradžių (XII-XIII a.), traukiant į bet kokį karo žygį, buvo atliekamas visuotinis karių šaukimas. XIV-XV a. sandūroje jau įsigali bajorų nuolatinė karo tarnyba. Pirmoji ir svarbiausia bajorų pareiga, tai nuolatinė kovinė parengtis. Vytautas žymiai padidino bajorų skaičių, nes jam reikėjo drąsių ir atsidavusių karių. Ypač daug karių į bajorų luomą buvo pakelta Žemaitijoje, nes šis kraštas net kelis šimtmečius buvo virtęs nuolatinė kovų su kryžiuočiais ir kalavijuočiais arena.

XVI-XVII a. kariuomenės sruktūra žymiai pakito: buvo sudarytos pavieto karių vėliavos, kurias sudarė bajorai ir jų atvesti kariai. Kiekvienas bajoras nuo 8 valstiečių kiemų turėjo pristatyti po vieną raitelį. Tuo metu LDK surinkdavo apie 28 tūkstančius raitelių.

LDK pavietų vėliavoms vadovavo pavieto viršininkas - vėliavninkas, arba karūža. Atskirų didikų vėliavos dažnai būdavo gausesnės už pavietų vėliavas. Pvz., XVI a. pr. bajorų Kęsgailių vėliava buvo daug skaitlingesnė už visų Polocko bajorų vėliavoje esančius karius. Turėdami savo nuosavą kariuomenę, tokie didikai dažnai primesdavo savo valią visam pavietui ar vaivadijai, o kartais net LDK valdovui.

Tiek pavietų, tiek ir didikų vėliavos su nekantrumu laukdavo rugsėjo 29-osios - Šv. Mykolo Arkangelo šventės. Mat šią dieną visose vaivadijose vykdavo kariuomenės apžiūra. Tai būdavo gražus ir įspūdingas renginys. Kiekvienas bajoras stengdavosi neatsilikti nuo kitų nei savo karių parengimu, nei jų išvaizda.

Biblijoje daug vietos skiriama Šv. Mykolui Arkangelui. Tai visų angelų kunigaikštis, narsiai kovojantis su drakono pavidalo velniu. Drakonas simbolizuoja visokeriopą blogį, klaidą, apgaulę. Šv. Mykolo kultas siekia pačius seniausius krikščionybės laikus (VI-VII a.). Jau tada jis buvo garbingo ir bebaimio kario įvaizdis, dažniausiai vaizduojamas su riterio šarvais, su kardu prie šono ir ietimi rankoje.

Vertėtų atgaivinti šią seną ir gražią LDK tradiciją: rugsėjo 29-ąją, per Mykolines, organizuoti Lietuvos kariuomenės dalinių viešą pasirodymą visuomenei. Šiandien Lietuvos gyventojai dar nedaug nežino apie savo kariuomenę. Visuomenė privalo didžiulis savos Tėvynės gynėjais ir jų kariniu pasiruošimu.

Laiškai

Lietuvos bajorų "nutautėjimas" neturi pagrindo!

Dar nuo Vytauto Didžiojo valdymo laikų, pagal Jogailos 1387 m. vasario 20 d. aktą, į Lietuvą užplūdo Lenkijos bajorai-kolonizatoriai, kurie buvo vadinami vietininkais. Lenkijos bajorai užgrobė tų Lietuvos bajorų žemes, kurie nepakluso Vytauto ir Jogailos režimui (nepriėmė Lietuvos krikšto-katalikų tikėjimo ir nepripažino lenkų kalbos). Po Lietuvos krikšto tokių buvo apie pusę visos Lietuvos bajorų. Jie buvo represuoti, o jų valdos nusavintos. Taip atsirado "vietininkai" ir jų lenkiška kalba Lietuvoje. Daug vėlesniais amžiais Lietuvoje atsirado kiti svetimšaliai, tapę "vietininkais". Tai buvo grafai: von Platter, Michail Tiškevič, Zuboff, de Chaiseul, Gaupin, Chrusčeff, Fariae Castro, Michalowski (marquiz de Utena), Chropovicki, Przelgowski, Puzyna de Kozielek ir kiti.

Išlikusių garbingų Lietuvos bajorų genčių pavardės buvo tokios, kaip Narbutas, Daugirdas, Radvila, Pečkauskis, Masalskis, Zabiela, Sapięga ir daugelis kitų, kuriuos nušviečia, kokie tai buvo Lietuvos bajorai. Lietuvos bajorijos egzistencija buvo ir yra mūsų tautos kultūros įnašas į pasaulio civilizacijos raidą. Tad, bandant kritiškai vertinti, pirmiausiai reikia bent gerai nusimanyti lietuvių kultūros raidos istorijoje.

1832 m. Rusijos imperijos caro valdžia uždarė Vilniaus universitetą, kuris skleidė Lietuvos praeities palikimą ir patriotines idėjas. Vėliau tą darbą tęsė švietėjiškai nusiteikę Lietuvos bajorai. Tiesa, Vilniaus universiteto gyvavimo metais, Lietuvos istorijos veikalai buvo rašomi lenkiškai, bet tai rašė daugiausia kilę iš Lietuvos bajorai. To laikotarpio vienas iš tokių buvo Lydos bajoras Teodoras Narbutas (1794-1864). Jis parašė ir išleido didžiulį (9 tomų) veikalą "Lietuvių tautos istorija" (tarp kitko, šis veikalas nepasizymi savo moksliskumu, nes jo autorius nebuvo istorikas).

1863 m., po antrojo lenkmečio, rusų caro valdžia išdraskė visus Lietuvos bajorų kultūros židinius ir jų veikla nutrūko. Lenkai pradėjo daugiau domėtis Lietuvos

gyvenimu, jos istorija, norėdami Lietuvai perteikti savo įtaką ir įrodyti rusams, kad Lietuva yra jų kultūros sferoje, kad Lietuvos visuomenė yra lenkiška ir katalikiška.

Iš dalies, po Lietuvos krikšto įvedimo Lietuvoje katalikybė ir bajorystė glaudžiai bendrino abi (lietuvių ir lenkų) tautas. Vienok tai buvo tik sėkmės viršūnė, bet ne nutautėjimas. Ypač Žemaitijos bajorai buvo mažiausiai linkę nutautėti. Jie mylėjo savo kraštą, savo tarmę, didžiavosi savo žemaitiška kilme ir puoselėjo didingą savo tėvų ir senelių praeitį (paminėtina bajorė, rašytoja Marija Pečkauskaite-Šatrijos Ragana, jos sesuo ir kiti).

Istorijos įvykiai lėmė kitaip.

Visais laikais Lietuvos bajorija buvo tas aruodas, kuriame buvo talpinama lietuvių tautos kultūra, menas, švietimas, patriotizmas, tradicijos, garbė ir dorą. Suversti kaltę praeities kultūrai ir tos kultūros nešėjams - negalima.

Antanas O. Burkauskas

Dėkingi palikuonys XIX a. sukilėliams

Dėl savo šeimos genealoginio medžio dokumentų rinkimo nuo 1992 m. nemažai laiko praleidau Vilniaus valstybiniame Istorijos archyve, Lietuvos mokslų akademijos bei Vilniaus universiteto rankraščių skyriuose. Vilniaus Istorijos archyve specialiam Lietuvos bajorų dokumentų fonde Nr. 391 radau bajorų Kovzanų giminės dokumentus, liudijančius jų kilmingumą. Šiuo metu Kovzanų palikuonys gyvena ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje, Prancūzijoje, JAV. Maniau surinkti medžiagą tik apie savo giminę, bet viskas pakrypo kitaip, kai skaitydama archyvo duomenis priejau iki 1863 metų sukilimo. Jau negalėjau likti nuošaly, skaičiau, užsirašinėčiau. Rinkdama niekur nepublikuotą medžiagą, aš nusikėliau į tuos metus, mane sudomino sukilėlių likimai, nes daug Kovzanų šeimų ir tame tarpe mano prosenelis Juozapas Kovzanas dalyvavo 1863 metų sukilime.

O kadangi šiemet sukanka 133 metai, kai Lietuva pasipriešino carinčiai Rusijai, tai noriu pagerbti ir kitus sukilimo dalyvius, o ypatingas vaidmuo šioje kovoje už Tėvynės nepriklausomybę teko bajorams.

Būrio vadas kunigas Antanas Mackevičius sukilėliams pasakęs, jog kova busianti ne vardan praturtėjimo, o greičiau

vardan praradimo. Pralaimėję šioje nelygioje kovoje jie prarado turtus, dvarus, privilegijas, laisvę, o kas ir gyvybę. Bet jeigu pasipriešinimas tautoje būtų užmirštas ir visiems laikams palaidotas - tai Lietuva šiandieną nebūtų laisva.

Man kilo mintis parašyti knygą apie bajorų Kovzanų dalyvavimą sukilime, ir kuri neužilgo bus išleista Prancūzijoje.

Ana Rimeikiene

Lietuvos bajorai - karo vadai

Lietuvos bajorai garsėjo kaip žymūs karo vadai. Viduramžiais į karus vedavo kunigaikščiai. Vėliau buvo skiriami jų vietininkai (hetmonai). 1413 m. kunigaikštis Vytautas Didysis savo vietininku paskyrė bajorą. Vėliau tai buvo įteisinta ir 1497 m. hetmonu tapo bajoras Konstantinas Ostrogiškis. Per 7 m. karą su Maskva (1500-1507) Ostrogiškis pateko į nelaisvę. Karalius Žygimantas II paskyrė 2 hetmonus ir 1 didįjį hetmoną. Jais tapo bajorai: Kešgaila, Kiška ir Alšėniškis. 1511 m. iš nelaisvės buvo paleistas Ostrogiškis. Jis vėl buvo paskirtas hetmonu. LDK karo su Livonijos Ordinui metais hetmonais buvo išžymūs bajorai: Jurgis Radvila, Mykolas Radvila Rudasis, Kazi-mieras Radvila, Jonas Chodkevičius. Hetmonai buvo tol, kol bajorai ėjo į karą. Vėliau (XIX a.) Lietuvos bajorai pasižymėjo kaip sukilėlių vadai. Vieno jų - 1831 m. sukilimo metu pasižymėjo grafitė Emilija Pliaterytė (gyvenusi Kerėžių dvare, Šaukėnų valsč.). Kapitonė Emilija Pliaterytė buvo jauna, vos 24 m. amžiaus, ir savo žygdarbiu primena Prancūzijos revoliucionierės Žanos d'Ark asmenybę.

Antanas O. Burkauskas

Kauno licėjuje

Trokšdami matyti gerąjį paveldą, kiekviename žingsnyje susiduriame su laiko ženklais - simboliais. Simboliškas man atrodė vyksmas, kai iš trumpalaikės savo buveinės Kaune - Žmuidzinavičiaus namo - kiemo siaura gatvele, atgręžta į M.K. Čiurlionio galerijos sieną, ėjo aukštas, šviesiaplaukis, garbaus amžiaus, gerų akių žmogus - JAV Temple universiteto profesorius, psichologijos daktaras Vytautas Černius (tarpukario Lietuvos kariuomenės karininko sunūs). Keletą mėnesių ar

tėjome prie šio susitikimo Kauno bajorų sekmadieniniame licėjuje.

Maironio lietuvių literatūros muziejaus salėje prelegentas nesivaržydamas, lyg geras šeimininkas, pakvietė arčiau sės-tis ir jauną ir seną, - veidu į veidą taip, kaip jis išsitarė: "Galėtume vieni į kitus žiūrėti ir kreiptis "Tu". Susirinkusieji te-žinojo tik temos pavadinimą, tačiau nei vienas neįsivaizdavo, kad jiems patiems, ne lektoriui, teks vesti tą paskaitą, t.y. prabilti tema "Bajoriškumas ir demokra-tija". Dvi darbo grupės reziumavo: "De-mokratija - tai galimybė laisvai pasirinkti, tai individuali - visuomeninė žmonių tarpusavio bendravimo forma, atitinkanti Dievo įsakymų nuorodas. O "kasdienybėje demokratiškumas" - tai kiekvieno žmogaus individualumo pripažinimas, siekiant pastoviai įgyvendinti žmogiškumo, artimo meilės, tautos gerovės, laisvės ir nepriklausomybės siekius.

Miela buvo pripažinti, kad šių dienų susivokusiems Lietuvos bajorų ainiams bajoriškumo ir demokratijos sąvokos pasirodė esančios tokios artimos viena kitai, kad jos *apšviestos krikščioniškųjų vertybių spinduliai*.

Be įžangos prasidėjo, be jos ir pasibaigė likimo dovanotas visų mūsų suartėjimas su savimi ir naujomis pedagoginėmis - psichologinėmis idėjomis: individualas pajėgus pats savarankiškai kilti į šviesą ir teisingumą - tai didžioji Pasaulio kūrėjo valia! Nepamirštama iki šiol tos šypsenos visų susitikime dalyvavusiųjų veiduose. O gelsvos, aitriai gelsvos gėlių galvelės svečio rankose, kurias iš savo darželio nuskynė seniausioji Kauno krašto bajorė Michalina Daugėlaitė, mums nušvito kaip istorinio rytmečio "saulutė", palietusi ir kiekvieno mūsų protėvių veidus.

Su pagarba,

Saulius Prialgauskas

Prašome atsiliiepti

Dokumentai byloja, kad mano protėvių bajorų Rimgailų giminės šaknis siekia Didžiųjų kunigaikščių Kęstučio ir Vytauto laikus. Yra ir giminės herbas. Spėjama, kad šis herbas bajorui Rimgailai buvo suteiktas lenkų LDK Vytautui rekomendavus, remiantis 1413 m. Horodlės aktu. Bajorų Rimgailų giminės genea-

logijos šaknis pradėta rašyti 1500 metais lenkų kalba. Pirmuoju įrašytas Ambroziejus Rimgaila, Jono sūnus. Paskutiniai įrašai padaryti šie:

1. Jonas Rimgaila, Antano s.
1801.12.28

2. Antanas Rimgaila, Antano s.
1804.09.16

3. Pranciškus Rimgaila, Antano s.
1810.06.18 - mano prosenelis

Prosenelio Pranciškaus sūnėnai:

1. Mykolas Rimgaila, Jono s.
1826.08.18

2. Jonas Rimgaila, Jono s. 1828.06.13

3. Augustas Rimgaila, Jono s.
1829.08.26

1831 m. genealogijos šaknies rašymas nutrauktas. Matyt, tam įtakos turėjo vykę 1831 ir 1863 m. sukilimai, kuriuose dalyvavo bajorai Rimgailos ir caro valdžios buvo represuoti.

1863 m. sukilime dalyvavo mano prosenelis Pranciškus Rimgaila, Antano s. Ištremtas į Sibirą. 1905-07 m. revoliucijoje dalyvavo mano senelis Antanas Rimgaila, Pranciškaus s. Emigravo į Vokietiją, po caro amnestijos grįžo. Giminės genealogijos šaknyje yra įrašyta ir daugiau bajorų Rimgailų, kurių likimai nežinomi.

Maloniai prašome atsiliiepti bajorus Rimgailas ir jų palikuonis.

Vytautas Rimgaila

Sportininkų g-vė 9 - 62

5813 Klaipėda

Tel.: (8-26) 21-97-33

IŠ PASAULIO ČEMPIONATO

Kyviškių aerodrome įvyko Lietuvos Respublikos čempionatas laisvai skraidančiais aviamodeliais. Taimerinių aviamodelių F1C klasėje pirmą vietą ir čempiono titulą iškovojo daugkartinis Lietuvos čempionas ir prizininkas bajoras Danas Babenskas.

Damsodo mieste (Vengrija) vykusiam Pasaulio čempionate laisvai skraidančiais aviamodeliais pirmą kartą dalyvavo Lietuvos Respublikos aviamodeliuotojai. Šiame čempionate bajoras Danas Babenskas, surinkęs 1191 tašką, užėmė 54 vietą.

Edvardas DRĖGVA

MES - KAIP GIRIŲ AŽUOLAI

Kaip ažuolą Lietuvą minim,
Auginam žalius medelius,
Kuriems čia senoji Tėvynė,
Kur turim savuosius kelius.

Kaip ažuolas tūkstančius metų
Gyuoja lietuvių tauta,
Kurią amžiais gynėm ir matom,
Kad ji mūsų meilės verta!

Mums Lietuvą Mindaugas kūrė,
Kai staugė piktieji vilkai,
Ir šiandien į praeitį žiūrime,
Kur jojo Karaliaus pulkai!..

Per šimtmečius gyvastį, kilmę
Išlaikę, mes likom tvirti.
Blaškyti audrų, bet nenurimę,
Kaip broliai dabar mes širdy!..

Todėl, daug gyvenime matę,
Pabūkim linksmi, ir mielai
Pakelkim taures, aristokratai,
Kilmės ir garbės ažuolai!

Sveikiname bajorės ir bajorus jubilatus

Aktorę Undinę Nasvytytę

Skulptorių prof. Konstantiną Bogdaną

Nusipelnusių mokytoją Laimę Bulotienę

Gydytoją Kristiną Šiškiene

Protėvių takais

I Lietuvos padangę atskrido laukta kregždė - pirmoji šalyje knyga parašyta genealoginiu pagrindu, tai ir biografinė, kraštotyrinė, pagaliau ir istorinė knyga.

Knygos ašyje Kudirkų - Totoraičių, Varankų - Dargių gausios šeimos. Šiame genealoginiame medyje virš pusantro šimto šeimų su 360-čia pavardžių, jos visos tarpusavyje susietos kraujo ar vedybiniais saitais. Visa tai atspindi ir 14-je genealoginių lentelių, žmonių šeimų būtis apima apie 220 metų, publikuojama 103 nuotraukos, kurių didžiuma pirmą kartą.

Biografinės literatūros mūsųose maža (plačiu genealoginiu pagrindu ši knyga pirmoji Lietuvoje), tad "Mūsų šaknys" tikrai praturtins šio žanro literatūrą.

Leidinyje aprašyta Sūduvos - Suvalkijos kaimų ir pavardžių istorijos, aiškinama pavardžių etimologija, jų atsiradimo aplinkybės, pirmųjų gyventojų, atsikėlusių į žanavykų ir kapsų miškus, kūrimosi peripetijos. Daugumos žmonių (šeimų) aprašytų šioje knygoje šaknys Marijampolės, Prienų, Vilkaviškio, Šakių ir Kauno priegose.

"Mūsų šaknyse" yra žmonių ir su bajoriška kilme, praeitimi. Tai vyrai (ar atvirkščiai) paėmę į žmonas suvalkietes moteris ir likę gyventi pietvakarių Lietuvoje. Tosė porose nemaža žemaičių.

Autorius iš mamos pusės - žanavykas, iš tėvo - žemaitis. Tėvo kilmė bajoriška, jau atsekta 8 kartos, iš mamos pusės - 10 kartų su jo paties vaikais.

Rimvydas S.K. Butautas visus šiuos duomenis pradėjo rinkti dar seneliams Uršulei ir Justinui Kudirkoms gyviems tebesant. Autoriaus vaikystė ir jaunystė prabėgo senelių globoje Ambrasų ir Baltrušų kaimuose žanavykų krašte, o vėliau - įvairiose šalies ir užsienio archyvuose perskaityta tūkstančiai metrikinių įrašų, perversta šimtai tomų archyvinų knygų, aplankyta virš 100 šeimų, dėl didelės darbo apimties, o norėta dar ir dar tęsti paieškas, knygos išleidimas užsitęsė.

Paminėkime keletą aprašytųjų garsųjų ūkininkų šeimų: tai Akelaičiai, Ambraziejai, Brundzai, Brazauskai, Dvaranauskai, Dargiai, Katiliai, Kudirkos, Kaukai, Lozoraičiai, Matulaičiai, Olekos, Prapuoleniai, Pietariai, Siručiai, Totoraičiai, Varankos, Žilinskai ir daugelis daugelis kitų. Iš šių šeimų kilę visiems Lietuvoje žinomi žmonės nusipelnę savo veikla, kova už lietuvišką žodį, raštą, varpininkai, knygnešiai, dvasininkai, mokytojai, ūkininkai, visuomenės ir politikos atstovai:

dukart tremtinys, politinis kalinys Juozas Akelaitis, dr. prof. Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė, dr. prof. Marija Andziulytė-Ruginienė, pulk. leit. gyd. Jonas Brundza, kun. Pijus Brazauskas, partizanas, būrio vadas Bronius Brazauskas, mons. kun. Vincas Dargiai, broliai prof. Vincas ir Petras Dvaranauskai, vyskupai Juozapas Oleka, Justinas Staugaitis, Vincas Borisevičius, kanauninkai Andrius Oleka, Motiejus Brazauskas, Kazimieras Prapuolenis, varpininkai dr. Vincas Kudirka, dr. Juozas Kaukas, knygnešiai Feliksas ir Bronius Siručiai, rašytojas Vincas Pietaris, Vilties prezidentas Stasys Lozoraitis, dr. prof. kun. Jonas Totoraitis, Mykolas Žilinskas, Lietuvos mokytojų tėvas Tomas F. Žilinskas, arkivyskupas Palaimintasis Jurgis Matulaitis, prelatas Saliamonas Oleka, rašytojas Jonas Žilinskas-Jonyla, ir nesibaigianti virtinė knygnešių - kurių veikla ir pats egzistavimas - unikalius atvejais visoje Europoje!

Kas bent truputį susipažinę (o jau laikas) su Lietuvos istorija - šios pavardės daug pasakančios.

Rimvydo Butauto knyga "Mūsų šaknys" geras pavyzdys jaunimui ir visiems besidomintiems savo šeimų genealogijomis, nes dabar mūsų šalyje plačiai domimasi savo kilme, šaknimis, Lietuvos istorija.

Minėjome, kad autoriaus kilmė bajoriška, tad ir jo veikla Lietuvos bajorų karališkoje sąjungoje neatsitiktinė, jis ir Vilniaus krašto tarybos (seimelio) narys. Butautų herbas - Grifas.

Padavimas apie Alvito ežerą nusken-dusį varpą byloja, jog kartą per šimtmetį tasai varpas išnyra ir atsiliepia aidu bokšte gaudžiančiam: "skendau broliau, skendau broliu"... Manome, kad praeities žinios, nors ir giliai būtų paskendusios, šaukiamos atsiliepia - rašoma R. Butauto knygoje "Mūsų šaknys".

Ši knyga jau susilaukė didelio dėmesio visuomenės informavimo priemonėse - penkių prezentacijų, 19 recenzijų ir atsiliepimų, buvo komentuota keturiose televizijos laidose įvairiuose miestuose ir rajonuose, tai rodo didelį žmonių susidomėjimą šia nekasdieninio turinio knyga.

Įprasmina knygos turinį ir leidyklos "Amžius" bei spaustuvės "Aušra" pavadinimai, kurios pasistengė, kad knyga būtų patraukli ir išleido ją tik 2000 vienetų tiražu. Knyga platinama jau visoje šalyje. Nepraieikime pro šį leidinį!

Antanas Burbulis

BAJORŲ GIESMĖ

A. Bražinsko muz.

P. Juodelės žodž.

Moderato

Su - jun - kim

her - bus, Lie - tu - vos ba - jo - rai, is - to - ri - nės se -

no - lių glū - du - mos. Pa - ža - din ti - tau -

tos did - vy - rių ai - do ap - gin - kim var - dą Lie - tu -

vos. My - lė - kim mo - ti - ną tē - vy - nę sa -

vo, ka - ra - liaus Min - dau - go lai - kų; jai

gies - mę a - žuo - lai siū - ba - vo, ly - dē - jo

žyg - dar-bių ta - ku. Jai gies - mę a - žuo-lai siū - ba - vo, ly -

dė - jo žyg - dar-bių ta - ku,

Kartojimui.

ta!

Pabaigai.

1. Sujunkim herbus, Lietuvos bajorai,
Istorinės senolių glūdumos.
Pažadinti tautos didvyrių aidų,
Apginkim vardą Lietuvos.

Mylėkim motiną tėvynę savo,
Karaliaus Mindaugo laikų;
Jai giesmę ažuolai siūbavo,
Lydėjo žygdarbių taku.

2. Kartą istorija mums epą rašo,
Telaimina kelius tautos dvasia,
Į laisvės kovą amžių varpas šaukia,
Kaip spindinti dienų šviesa.

Kaitrias širdis sujunkim sesės, broliai,
Mes protėvių nauja karta.
Užgimę esame bajorais,-
Garbė Tėvynės mums šventa!

Mūsų sesės, broliai ir bičiuliai plačiame pasaulyje

Į Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos atsikūrimą labai greitai reagavo ir atsiliepė užsienyje gyvenantys iš Lietuvos kilę bajorų palikuonys.

Dear sisters, brothers and friends all over the world, many descendants of Lithuanian noblemen responded immediately after the restoration of the *LITHUANIAN ROYAL NOBILITY ASSOCIATION*.

The largest branch of the association is in USA (chairperson Mr. Kozmas Balkus-Balčiauskas from Mexico Beach, Fl.).

Members:

1. Blanche M. Francetic from Richfield, Ohio;
Forefathers Kazlauskai and others lived in the Kurtuvėnai and Šaukėnai area;

2. William R. Fleck from Forks, Washington;

3. William P. George from Georgetown;

Forefather Jočys lived in the Vilnius area;

4. Algimantas Gureckas from Windsor;

Is descended from Utena district. He is preparing a study about Lithuanian noblemen;

5. Richard Giedroyc from Ohio;

Descendent from the duke Giedraičiai family, who were very distinguished members of the Lithuanian state and its culture;

6. Theodore B. Jakubowski from Huston, Texas; Emblem "Topor";

Forefathers had lands in White Russia and Lithuania, in Ukmergė and other districts;

7. Giedrė Kumpikaitė from Hollis Hills, N.J.; Emblem "Jastreb";

Parents were descendent from Mažeikiai district, Židikiai place;

8. Robert N. Narbut from Colorado Springs;

9. Grant Michael Menzies from Portland, OR;

Forefathers go back to the 12th century;

10. Tadas Stomma from Rock Hill; Emblem "Stoma";

Grand father Donatas Malinauskas was one of the signatories of the 1918 02 16 Lithuanian Independence Act.

11. Aldona Vaitys from Highland PK;

12. Jan M. Witkiewicz from Somers, Connecticut;

Grandfather Jan Vitkevičius was a Lithuanian nobleman. Emblem "Bialynia";

13. David Zincavage from Connecticut;

Has made big efforts to propagate information about the association in the USA and other countries;

14. Rev. Dr. E. Gerulis from St. Peter Beach, FL;

15. Daiva Žygas from E. Lobster Trap Le Tempe;

16. Paul Žygas;

17. Helen Driscoll from Palmerston, Los Feliz, CA;

18. Birutė Vileišis from Tabard Road, Malibu, CA.

The branch of the Lithuanian Royal Nobility Association in The United Kingdom also continues its activities (chairperson Mr. Arkadijus Podvoiskis from Manchester).

Members:

1. A. L. Bray Nicolson of Taransay (member-donor) from District J.;

2. B. Levinskas;

3. Jonas Podvoiskis (secretary);

4. Paulius Podvoiskis.

The Sirutis family, presently living in Columbia expressed their wish to be members of our Association.

1. Stasys Sirutis - adviser to the Embassy of Lithuania in Venezuela;

2. Diana Sirutis;

3. Richardas Sirutis;

4. Stasys S. Sirutis;

5. Vytautas Sirutis.

This is an old family of noblemen from Žemaitija - spread all over Lithuania. One of the Sirutis forefathers, Simonas Sirutis, was adviser to the Lithuanian-Polish king Stanislov Leščinskij. A member of our union, Mr. Alex Matulewicz, lives in Kitchener, Ont., Canada. Forefather came from the Meškučiai area.

Mr. David P. S. Tysowski, member of our union, also lives in Canada - in Orleans, Ont.

A member of our union, Mr. Michael Subritzky, lives in New Zealand. Emblem "Kusza".

Mr. Roman Damskij, a descendant from the duke Giedraitis family, lives in Australia.

Prof. Beata Monstavičius Soriano lives in Madrid, Spain.

Also we have members in neighbouring Poland.

The Lithuanian Royal Nobility Association has entered into relations with a number of similar organizations:

1. We have close contacts with editor Grant Michael Menzies of the Newsletter of the Augustan Society "Augustacum". Our union has the possibility to publish articles about its activities;

2. Balzekas Museum of Lithuanian Culture, Lithuanian American Genealogy Society (President Robert A. Balzekas);

3. Dižciltigais Izcelsmes Personu Sanaksme Latvijas Respublika (President Oleg Anderson);

4. The Ancient Gaelic Nobility Society, grand Commandery of the United States of America (grand Commander Lt. Col. David Pittman Johnson, D.S.W. Lord of Kilbonane);

5. The Federation of East European Family History Societies (President Charles M. Hall);

6. The Monarchist League (Chancellor Count Nikolai Tolsty, Vicechancellor - The Rt. Hon. Lord Sudeley);

7. The Sovereign Order of Saint Stanislas (prince Grand Master H.S.II. Count Juliusz Nowina Sokolnicki);

8. The Order of the Noble Companion of the Swan (The Grande Chamberlain Marquis Delbert Starr of Niedfeldt);

9. Military Order of Malta (de l'Ordere Souverain Militaire de Malte; President Dr. Peter Baron von Fürstenberg);

10. Polish Nobility Association (Prince Chylinski-Polubinski).

This association was one of the first which announced the establishment of our union in its magazine "White Eagle". An article, "Lithuanian Royal Nobility Association", written by Jonas Stankus, was published in this magazine, in 1995.

BAJORIŠKAS RATAŽODIS. ATSAKYMAI

1. Masonai 2. Rūmai 3. Scimas 4. Elitas 5. Primas 6. Zubovas 7. Herbas
8. Luomas 9. Lordas 10. Dvaras 11. Didikas 12. Urėdas 13. Šlėkta
14. Grafas 15. Pilis 16. Radvila 17. Bajoras 18. Baronas

SENOVĖS LIETUVIŲ MITOLOGIJA IR RELIGIJA. ATSAKYMAI

Vertikaliniai: 1. Aušra. 2. Milda. 3. Ragana. 4. Sėlija. 5. Junda. 6. Liepė.
9. Ganiklis. 10. Varena. 11. Žemyna. 12. Gaūjauja. 16. Vaidila.
17. Ragutis. 19. Kaplys. 20. Varūna.

Horizontaliniai: 7. Bubilas. 8. Mėnulis. 13. Adata. 14. Ašaka. 15. Patrimpas.
18. Kovas. 21. Laima. 22. Lada. 23. Aras. 24. Nijolė. 25. Jūratė. 26. Stabas.
27. Auksas.

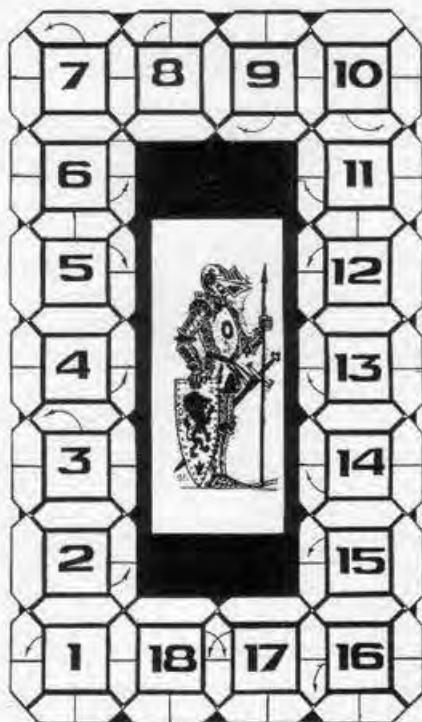
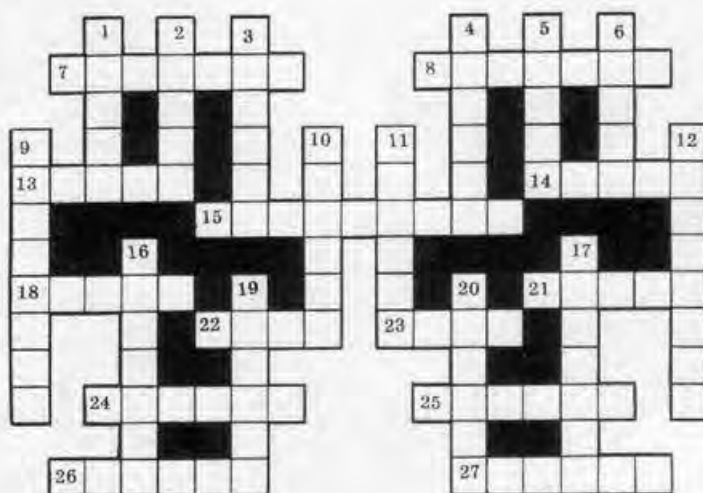
SENOVĖS LIETUVIŲ MITOLOGIJĄ IR RELIGIJĄ

Vertikaliai:

1. Rytinės dangaus dalies švytėjimas. 2. Senovės lietuvių meilės deivė. 3. Seniausių laikų žiniuonė, magijos veiksmų atlikėja. 4. Saturno pavadinimas mitologinėse pasakose. 5. Senovės lietuvių karo deivė. 6. Lapuotis medis, kurio pavadinimas yra ir moteriškas vardas. 9. Senovės lietuvių piemenų dievas. 10. Pietų Lietuvos miestas. 11. Senovės lietuvių žemės deivė. 12. Senovės lietuvių ugnies ir turtingumo deivė. 16. Religinis apeigų atlikėjas, šventosios ugnies saugotojas. 17. Lietuvių dievas, globojantis aludarius, alų ir midų. 19. Žemės dirbimo įrankis. 20. Mėnulio permainų deivė, dievo Bangpūčio motina.

Horizontaliai:

7. Senovės lietuvių bičių dievas. 8. Dievaitis, Saulės vyras. 13. Senovės lietuvių raginis darbo įrankis. 14. Grūdo lukštas. 15. Antrasis dievaitis iš baltų dievų trejybės. 18. Senovės lietuvių karo dievas. 21. Deivė, likimo lėmėja. 22. Senovės lietuvių vaisingumo, derlingumo deivė. 23. Žemės matavimo vienetas. 24. Požemio valdovė, dievo Pikuolio žmona. 25. Senovės lietuvių jūrų valdovė. 26. Dievybės atvaizdas. 27. Kitas gintaro vardas - Lietuvos .....

BAJORIŠKAS RATAŽODIS

1. Religinio-etinio judėjimo nariai, kurie skelbė dorovinį tobulinimąsi, turėjo specialias paslaptines apeigas (tokių buvo ir tarp Lietuvos bajorų). 2. Dideli, gražūs bajorų namai. 3. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės aukščiausias įstatymų leidimo ir valstybės valdymo organas, veikęs XVI-XVIII a. (dalyvavimas jame - bajorų privilegija). 4. Visuomenės viršūnė, kuriuo nors atžvilgiu išsiskirianti iš aplinkos. 5. Valstybės ir bajorų vadovas tarpvaldyje, mirus karaliui (vyriausias pagal rangą katalikų vyskupas). 6. Žymus rusų kilmės bajoras, grafas (jo rūmai tebėra Šiauliuose). 7. Luomo ar giminės simbolinis ženklas. 8. Visuomeninė grupė su paveldimomis teisėmis ir pareigomis. 9. Bajorų paveldimas titulas Anglijoje. 10. Stambus bajoro ūkis su sodyba. 11. Aukštos kilmės asmuo. 12. Dvaro ūkio prievaizdas. 13. Bajorų luomas Lenkijoje ir Lietuvoje. 14. Paveldimas bajorų titulas. 15. Dideli dvaro rūmai (dažnai pastatyti ant kalno). 16. Viena žymiausių Lietuvos bajorų pavardžių. 17. Privilegiuoto luomo narys. 18. Bajorų titulas, žemesnis už grafo.

Pustonių karalienė

Antanas OLBUTAS

Šį komplementą bajorė Giedrė Bulotaitė išgirdo dar studijuodama Dailės institute. Pakartotas jis buvo atidarant dailininkės temperos darbų parodą Vilniaus medalių galerijoje, bet jau kaip meninės meistrystės, titulas.

Giedrės temperose, regis sukaupia visa, kas brandžiausia jos kūryboje ir netgi gyvenimo būde, nes be grafikos, heraldikos, plakato darbų, ji rašė eilėraščius, ilgus metus vadovavo Dailės instituto pantomimos teatrui, dėstė Vilniaus Inžinerinio statybos instituto Dailės katedroje, su archeologais dirbo Krymo kalnų viršukalnėse. Su šia paroda tampriausiai susiję jos miniatiūros ir akvarelės.

Miniatiūra Giedrei - savotiškas burtas, gebėjimas dvasinių ir fizinių jėgų dėka didelį pasaulį paversti mikroskopiniu, sukurti išnykimo regimybę.

Jeigu dailininkus skirstytume į prozininkus ir poetus, tai Giedrė Bulotaitė priklausytų pastariesiems. Lyrizmas glūdi kiekviename kūrinyje, panašiam į tylą, ramybę ar liūdėsį. Vešliai sulapojęs medis, kalva ar žolė, regis, praranda savo pavidalą, tampa mistiniu kūnu, prasišviečiančiu pro ryto ar vakaro miglą. Akys neranda ryškių linijų, tik tose miglose tirpstančias spalvas, kurios slenka viena ant kitos, tirštėdamos, konkuruodamos savo švelnumu, sukurdamos fantastiškai gilią erdvės iliuziją.

Kiekvienas Giedrės darbas yra panašus į didelę miniatiūrą, atliktą itin sudėtinga, reikalaujančia ilgo ir be galo kruopštaus darbo technika, kurią dailininkė atrado ir kuri jai įkvėpė kūrybinę ekstazę.

Beje, Giedrė daug ir kūrybingai dirba kurdamą Bajorų sąjungos atributiką. Ir šio žurnalo viršelyje esantis sąjungos herbas yra puikus ir preciziškas jos darbas.

